

**KARL MARKS
FRIEDRICH
ENGELS**

**GOTHA VE
ERFURT
PROGRAMLARINI
N ELEŐTİRİŐİ**

SOL YAYINLARI

GOTHA VE ERFURT
PROGRAMLARININ ELEŐTİRİŐİ

KARL MARKS-FRİEDRİCH ENGELS

İÇİNDEKİLER

7	GOTHA PROGRAMININ ELEŞTİRİSİ, <i>Karl Marks</i>
9	Friedrich Engels'in Önsözü
11	W. Bracke'ye Mektup, <i>Karl Marks</i>
14	Gotha Programının Eleştirisi, Alman İşçi Partisi Programının Kenar Notları
14	I
24	II
26	III
28	IV
34	1891 SOSYAL-DEMOKRAT PROGRAM TASARISININ ELEŞTİRİSİ, <i>Friedrich Engels</i>
34	I. On Paragrafta Güdülerin Açıklanması
38	II. Siyasal İstemler
44	III. İktisadi İstemler
44	Birinci Kesime Ek
46	EK: Erfurt Programı
50	Açıklayıcı Notlar

GOTHA PROGRAMININ ELEŖTİRİŖİ^[1]

KARL MARKS

FRIEDRICH ENGELS'İN ÖNSÖZÜ^[2]

Burada yayınlanan elyazması –metnin Bracke'ye gönderilmesi dolayısıyla yazılan mektup ve program taslağının eleştirisi–, Geib, Auer, Bebel ve Liebknecht'e iletilmek ve sonra da Marx'a geri gönderilmek üzere, Gotha Birleşme Kongresinden^[3] az önce, 1875'te, Bracke'ye gönderildi. Halle Kongresi,^[4] Gotha programının tartışılmasını parti gündemine aldığına göre, bu önemli belgeyi, belki de bu tartışma ile ilgili belgelerin en önemlisi olan bu metni, kamuoyuna açıklamayı daha fazla geciktirirsem dürüstlikle bağdaşmayan bir davranışta bulunmuş olurum.

Ama bu metnin çok daha önemli bir yanı da var. Burada, Lassalle' in harekete katılmasıyla birlikte başlatmış olduğu iktisadi ilkeler ve taktikle ilgili eğilimler karşısında, Marx'ın benimsemiş olduğu tutumu açıklıkla ve sağlam olarak bulmak mümkündür.

Program tasarısının amansızca tahlili, alınan sonuçların incelenmesinde ve tasarımın zayıf noktalarının açığa vurulmasında gösterilen sertlik, bütün bunlar, 15 yıl geçtikten sonra, artık kimseyi gıcındurmamalıdır. Özgül olarak lasalcılık, artık, ancak yurt dışında, terkedilmiş harabelerde yaşamaktadır, ve Halle'de, Gotha Programı, onu kaleme almış olanlar tarafından bile, tamamen yetersiz sayılarak terkedilmiştir.

Bununla birlikte, [anlamı] pek fark ettirmediği yerlerde, bazı deyimleri ya da kınıcı kişisel değerlendirmeleri sildim ve yerlerine noktalar koydum. Marx da eğer elyazmasını bugün yayınlasaydı aynı şeyi yapardı. Metinde kullanılan dilin yer yer aşırı sertlikte oluşu, iki nedenden ötürü idi. Birincisi, Marx ve ben, Alman hareketine daha sıkı bağlarla bağlı bulunuyorduk, program tasarısının ifade ettiği gözle görülür gerileme bizi özellikle üzmüştü. İkincisi, o sırada, Enternasyonalin Lahey Kongresinden^[5] iki yıl sonra, bizi, Almanya'da olup biten herşeyden sorumlu tutan Bakunin ve onun anarşistleri ile tam savaş halinde olmamızdı, onun için programın açıkça itiraf edilmeyen babalığının bize yüklenmesini beklemeliydik. Bugün artık bütün bunlar geçerliğini yitirmiştir, aynı şekilde, sözkonusu pasajların da gereği kalmamıştır.

Bundan başka, basın yasası bakımından gerektiği için çıkarılıp yerine noktalar konan birkaç tümce daha var. Daha yumuşak bir deyim kullanmam gerektiği yerde, ben bu deyim parantez arasına koydum. Bunların dışında, yayım, metnin aynısıdır.

Londra, 6 Ocak 1891
Die Neite Zeit, Bd. 1, n° 18,
1890-91'de yayınlanmıştır.

KARL MARX
W. BRACKE'YE MEKTUP

Londra, 5 Mayıs 1875

Azizim Bracke,

Aşağıdaki kenar notları, Birlik Programının eleştirisidir, okuduktan sonra lütfen Geib ve Auer'i, Bebel ve Liebknecht'i bunlardan haberdar edin. İşim başımdan aşkın ve doktorların izin verdiği kadar çok daha fazla çalışmaktayım. Onun için bu koca kâğıdı "keyfim" için boş yere doldurmuş değilim. Bunlar, bundan sonra geliştirmek zorunda kalabileceğim hareketlerin, bu yazıların muhatap olarak aldığı partinin dostları tarafından olumsuz şekilde yorumlanamaması için de gerekliydi.

Birleşme Kongresinden sonra, Engels ve ben, kısa bir bildiri yayınlayarak, sözkonusu ilke programı ile ortak hiç bir yanımız olmadığını söyleyeceğiz.

Dışarda, partinin düşmanları tarafından yayılan ve kesin olarak yanlış olan, Eisenach Partisinin^[6] eylemini buradan gizliiden gizliye yönettiğimiz lafı dolaştırdığı için de, bu gereklidir. Örneğin Bakunin, yakında yayınlanmış olan bir Rusça kitabında^[7] beni, yalnızca bu partinin bütün programlarından vb. sorumlu tutmuyor, aynı zamanda, Liebknecht'in ilk günden beri Halkçı Parti^[8] ile yaptığı işbirliğinin tümünden sorumlu tutuyor.

Bunlar olmasa da, mahkûm edilmesi gereken ve partinin moralini bozan bir programı, diplomatik bir suskunluk yoluyla olsa bile, tanımamak benim için bir görevdir.

İleriye doğru atılan her adım, her gerçek ilerleme, bir düzine programdan daha önemlidir. Eğer Eisenach Programını aşmak mümkün olmazsa –ve koşullar buna elverişli olmazsa– muhataplarımızla, ortak düşmana karşı bir hareket anlaşması yapmakla yetinmeliyiz. Eğer bunun tam tersine, (bunu uzun bir ortak çalışmayla böyle programların hazırlanabileceği bir zamana bırakmak dururken) ilke programları imal etmeye kalkışırsak, o zaman, herkesin gözü önünde, bütün dünyaya, partinin hareket düzeyini gösteren nirengiler yerleştirmiş oluruz. Lasalcı önderler, koşullar onları zorladığı için bize gelmekteydiler. Eğer onlara, ilkeler üzerinde pazarlığa girilmeceği daha başından söylenmiş olsaydı, bir hareket programı ya da ortak hareket için bir örgütlenme planı ile yetinmek zorunda kalırlardı. Bunun yerine, onların, tarafımızdan kabulünü zorunlu saydığımız yetkilerle karşımıza çıkmalarına izin veriliyor, ve böylece sana muhtaç olan kimselere sığınmış oluyor. Ve bütün bunların üzerine tüydükme için de, onlar, *uzlaşma kongresinden önce* yeni bir kongreye çağırıyorlar, bizim partimizin kongresi ise *post festum** toplanıyor. Besbelli ki, kendi partimizin her türlü eleştirisi ve ayrılması önlenmek istenmiştir. Birleşme olgusunun tek başına işçileri mutlu kıldığı bilinmektedir, ama pek kısa zaman içinde elde edilen bu sonucun bedelinin çok pahalı olmadığı sanısı bir yanılgıdır.

Üstelik lasalcı inanç maddelerinin yasalaşması hesaba katılmasa bile, program hiçbir değer taşımamaktadır.

Pek yakında size *Kapital*'in Fransızca yayınının son fasiküllerini göndereceğim. Fransız hükümeti yasakladığı için, yayını uzun

* Bayramdan sonra; iş isten geçtikten sonra

zaman geciktirildi. Bu hafta ya da gelecek hafta başında kitabın yayınlanması tamamlanmış olacaktır. İlk altı fasikül elinize geçti mi? Bana Becker'in adresini bildirin ki, ona da bu son fasikülleri gönderebileyim.

Volksstaat^[9] kitapevinin kendine özgü tuhaf davranışları var. Örneğin bana *Kolonya Komünistleri Davası*'nın basılmış nüshalarından henüz tek bir tane bile göndermediler.

Selamlar.

KARL MARX

KARL MARKS
GOTHA PROGRAMININ ELEŞTİRİSİ ^[1]
ALMAN İŞÇİ PARTİSİ PROGRAMININ KENAR NOTLARI

I

1. “Emek bütün zenginliğin ve bütün kültürün kaynağıdır, işe yararlı emek, ancak toplum içinde ve toplum tarafından meydana getirildiği için, emeğin geliri, tümüyle, eşit hakla, toplumun bütün üyelerine aittir.”

Paragrafın Birinci Kısmı: “Emek bütün zenginliğin ve bütün kültürün kaynağıdır.”

Emek, bütün zenginliğin *kaynağı değildir. Doğa* da, tıpkı, bir doğa gücünün, insan emek-gücünün deyimlenmesinden başka bir şey olmayan emek gibi kullanım-değerlerinin (ve kuşkusuz maddi zenginlik de bu değerlerden meydana gelir!) kaynağıdır. Bu tümce, çocukların tüm okuma kitaplarında vardır ve emeğin ilgili nesnelere ve araçlarla işlev gördüğünü *kastetmesi* ölçüsünde doğrudur. Ama bir sosyalist program, onlara anlam verebilecek koşulları sessizce geçiştiren bu tür burjuva tümcelerine yer veremez. Ve insan, daha başından, bütün emek araçlarının ve konularının birincil kaynağı olan doğaya karşı onun sahibi gibi hareket ettiği, kendi malıymış gibi davrandığı ölçüdedir ki, onun emeği, kullanım-değerlerinin ve dolayısıyla zenginliğin kaynağı olur. Burjuvalar, yanlış

olarak, emeğe *doğüstü yaratıcı güç* yüklemeleri için pek iyi temellere sahiptir; çünkü, salt emeğin doğaya bağlı olması olgusundan, emek-gücünden başka bir mülkiyete sahip olmayan insanın, toplumun ve kültürün bütün koşullarında, emeğin maddi koşullarının sahibi haline gelen başka insanların kölesi olmak zorunda olduğu sonucu çıkar. Bu insan, ancak onların izni ile çalışabilir, dolayısıyla da ancak onların izni ile yaşayabilir.

Şimdi de, tümceyi olduğu gibi, ya da daha doğrusu bu total haliyle bırakalım. Bundan nasıl bir sonuç beklenebilir? Besbelli ki şu.

”Emek bütün zenginliğin kaynağı olduğuna göre, toplumda hiç kimse, bir emek ürünü olmayan zenginliği kendine maledinemez. Demek ki, eğer bir kimse çalışmıyorsa, başkasının emeğiyle yaşıyordu; o, kültürünü bile başkasının emeğinden elde etmektedir.”

Bunun yerine birinci önermeye, “...*diği için*” çekim eki ile bir ikinci önerme ekleniyor ve birincisinden değil, ikinci önermeden sonuç çıkarılıyor.

Paragrafın İkinci Kısmı: “Yararlı emek, ancak toplum içinde ve toplum tarafından meydana getirilir.”

Birinci önermeye göre, emek, her zenginliğin ve her kültürün kaynağı idi, demek ki, emek olmadan toplum da olamaz. Oysa şimdi, tam tersine, “yararlı” emeğin, toplum olmadan olanaksız olduğunu öğreniyoruz.

Aynı şekilde, yalnızca toplumda, yarırsız, ve hatta toplumsal bakımdan zararlı emeğin, kazançlı bir geçim dalı haline gelebileceği, yalnızca toplumda aylaklık yapılarak yaşanılabileceği vb., vb. söylenebilirdi – kısaca bütün Rousseau baştan aşağı kopya edilebilirdi.

Peki “yararlı” emek nedir? Kuşkusuz, yalnızca niyetlenen yararlı sonucu üreten emek. Taşla bir hayvanı öldüren, meyve devşiren vb. bir yabanıl –ve maymunluktan çıktıktan sonra insanoğlu bir yabanıldı– “yararlı” emek gerçekleştirir.

Üçüncü olarak. Sonuç: “Ve yararlı emek, ancak toplum içinde ve toplum tarafından meydana getirildiği için, emeğin geliri, tümüyle, eşit hakla, toplumun bütün üyelerine aittir.

Ne güzel sonuç! Eğer, yararlı emek, ancak toplum içinde ve toplum tarafından meydana getirilebiliyorsa, o halde, bu emeğin

geliri, topluma aittir – birey olarak işçiye ise, emeğin “koşulu” olan toplumun varlığını sürdürmesi için gerekli olanın dışında hiçbir şey yok.

Gerçekte, bu önerme, *her çağda, belli bir zamanda mevcut toplum durumunun* savunucuları tarafından kullanılagelmiştir. Birinci olarak onu izleyen bütün ıvır-zıvırla birlikte hükümetin hak istekleri gelir, çünkü hükümet, toplumsal düzenin korunması için toplumsal organdır; ardından, çeşitli türden özel mülkiyetin hak istekleri gelir, çünkü çeşitli türde özel mülkiyet toplumun temelidir, vb.. Görülüyor ki, böylesi boş tümceler istenildiği gibi evrilip çevrilebilir.

Ancak şöyle kaleme alındığı zaman, paragrafın birinci kısmı ile ikinci kısmı arasında, bir mantık bağı kurulabilir:

“Emek, ancak, toplumsal emek olarak, zenginliğin ve kültürün kaynağı olur”, ya da aynı anlama gelen: “ancak toplum içinde ve toplum tarafından”.

Bu önerme, tartışma götürmez şekilde doğrudur, çünkü, yalıtılmış emek (bunun maddi koşullarının gerçekleşmiş olduğunu varsayarsak), kullanım-değerleri yaratabilirse de, ne zenginlik, ne de kültür yaratabilir.

Şu önerme de aynı şekilde tartışma götürmez:

“Emeğin toplumsal olarak gelişmesi ve böylece zenginlik ile kültürün kaynağı olması ölçüsünde, işçiler arasında yoksulluk ve perişanlık, işçi olmayanlar arasında zenginlik ve kültür gelişir.”

Bu, geçmişin tüm tarihinin yasadır. O halde “emek” ve “toplum” üzerine genel sözler sıralayacak yerde, bugünkü kapitalist toplumda işçileri bu toplumsal beladan kurtulmada yetenekli kılan ve onları buna zorlayan maddi vb. koşulların, sonunda nasıl yaratılmış olduğu, burada, somut bir biçimde kanıtlanmalıydı.

Ama, gerçekte, gerek biçim, gerek içerik yönünden olsun, bütün bu paragrafın buradaki varlık nedeni, partinin bayrağı üzerine, en yukarıya, lasalcı “emeğin tüm geliri” formülünün slogan olarak yazılabilmesi içindir. “Emek geliri”, “eşit hak” vb. konularına ilerde döneceğim, çünkü ilerde de, aynı şey biraz değişik biçimde karşımıza çıkmaktadır.

2. “Bugünün toplumunda emek araçları, kapitalist sınıfın tekelindedir; işçi sınıfı için bundan

doğan bağımlılık durumu, bütün biçimleriyle yoksulluğun ve köleliğin nedenidir.”

Enternasyonalin tüzüğünden alınan bu tümce, “düzeltilmiş” olan bu biçimiyle yanlıştır.

Bugünün toplumunda, emek araçları, toprak sahiplerinin ve kapitalistlerin tekelindedir (toprak mülkiyeti tekeli, sermaye tekelinin temelidir de). Enternasyonalin tüzüğü, sözkonusu pasajda, tekelcilerin şu ya da bu sınıftan söz etmez. “*Emek araçlarını, yani yaşamın kaynaklarını tekelleştiren*” den söz eder. “*Yaşamın kaynakları*” sözcüklerinin eklenmesi, toprağın emek araçları arasına katıldığı yeteri kadar açıklıkla gösterir.

Bu düzeltmeye gidildi, çünkü, Lassalle, bugün bilinen nedenlerle, *yalnızca*, kapitalist sınıfa saldırıyordu ve toprak sahiplerini hedef almıyordu. İngiltere’de, kapitalist, çoğunlukla, fabrikasının kurulu bulunduğu toprağın sahibi bile değildir.

3. “Emeğin kurtuluğu, emek araçlarının toplumun ortak mülkiyeti durumuna yükseltilmesini ve emek gelirin’in adaletli biçimde dağıtılması ile birlikte toplam emeğin topluluk tarafından düzenlenmesini gerektirir.”

“Emek araçlarının ortak mülkiyet durumuna yükseltilmesi”, bu, herhalde “ortak mülkiyet haline dönüştürülmesi” anlamına gelmektedir. Ama bunun üzerinde fazla durmuyorum.

“Emeğin geliri” nedir? Emeğin ürünü mü, yoksa onun değeri mi? Ve, bu sonuncu durumda da, ürünün tüm değeri mi, ya da yalnızca, emeğin tüketilen üretim araçlarının değerine eklemiş olduğu yeni değer kısmı mı?

“Emek geliri”, Lassalle’in, belirli iktisadi kavramların yerine koyduğu belirsiz bir kavramdır.

“Adaletli biçimde dağıtım” ne demektir? Burjuvalar bugünkü dağıtımın “adaletli” olduğunu iddia etmiyorlar mı? Ve gerçekten de bugünkü üretim biçimi esasına göre bu dağıtım, biricik “adaletli” dağıtım değil midir? İktisadi ilişkiler, hukuksal kavramlar tarafından mi düzenlenmiştir, yoksa, tersine, hukuksal ilişkiler iktisadi kavramlardan mi doğar? Sosyalist sekterlerin de bu “adaletli” dağıtım hakkında son derece çeşitli görüşleri yok mudur?

Burada bu “adaletli dağıtım” deyimini ile ne kastedildiğini bilmek için, birinci paragrafı bu paragrafla birlikte ele almamız gerekir. Bu son paragraf “emek araçlarının ortak mülkiyet olduğu ve toplam emeğin topluluk tarafından düzenlendiği” bir toplum varsayıyor, birinci paragraftan da “emeğin gelirinin, tümüyle, eşit hakla, toplumun bütün üyelerine ait olduğunu” öğreniyoruz.

“Toplumun bütün üyelerine” mi? Çalışmayanlara da mı? O zaman “emeğin gelirinin tümü” ne oluyor? Toplumun yalnız çalışan üyelerine mi gidiyor? O zaman toplumun bütün üyelerinin “eşit hakkı” ne olacak?

Ama besbelli ki “toplumun bütün üyeleri” ve “eşit hak”, gelişigüzel söylenmiş şeyler. Bunun özü, bu komünist toplumda, her işçinin, Lassalle’vari “emeğin tüm ürününü” alması gerektiğidir.

Önce “emek geliri” sözünü, emek tarafından yaratılan nesne anlamında alırsak, topluluğun emeğinin geliri *toplum toplumsal üründür*.

Bundan şunlar çıkarılmalıdır:

Birincisi, yıpranan üretim araçlarının yerine konmasının karşılığı.

İkincisi, üretimin genişletilmesi için ek kısım.

Üçüncüsü, doğa olaylarının vb. neden olduğu sıkıntılar ve aksaklıklar için yedek ya da sigorta fonları.

“Emeğin tüm geliri”nden yapılacak olan bu çıkarmalar, iktisadi bir zorunluktur, ve bunların büyüklüğü varolan araçlara ve güçlere göre, kısmen de olasılık hesabı ile belirlenebilir, ama hiçbir yönden adaletle hesaplanamazlar.

Geriye toplam ürünün tüketim aracı olarak iş görmek üzere öteki kısmı kalır.

Bu da bireyler arasında paylaşılmadan önce, gene şu çıkarımlar da yapılmalıdır:

Birincisi, *üretimden ayrılan genel yönetim giderleri*.

Bu kısım, ilk başlarda bugünkü topluma kıyasla çok sınırlıdır, ve yeni toplum geliştiği ölçüde azalır.

İkincisi, *okullar, sağlık hizmetleri, vb. gibi, gereksinmelerin ortaklaşa karşılanmasına ayrılan kısım*.

Bu kısım da, ilk başlarda bugünkü topluma kıyasla önemli ölçüde artmaktadır, ve yeni toplum geliştiği ölçüde de artar.

Üçüncüsü, *çalışmayanların vb. geçimi için gerekli fonlar*,

yani bugün resmi olarak yoksullara yardım diye adlandırılan şeyin kapsamına girerler.

Ancak şimdi programın lasalcı etkinin altında, tek başına dar bir görüşle ele aldığı “dağıtma”, yani ortaklaşa toplumun üreticileri arasında bireysel olarak paylaşılan tüketim araçları kısmına varmış oluruz.

Her ne kadar özel bir birey niteliği ile üreticinin elinden alınandan, toplumun bir üyesi niteliği ile dolaylı ya da dolaysız olarak yararlanmakta ise de, “emeğin tüm geliri” zaten farkedilemez bir biçimde “azaltılmış” gelire dönüşmüş bulunmaktadır.

Tıpkı “emeğin tüm geliri” sözünün gözden kaybolması gibi, “emeğin geliri” sözü de şimdi tamamen gözden kaybolmaktadır.

Üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine kurulu ortaklaşa toplum içinde, üreticiler ürünlerini değişmezler; aynı biçimde, ürünler için kullanılmış emek, burada, bu ürünlerin *değeri olarak*, onların taşıdığı maddi bir nitelik olarak pek görünmez, çünkü şimdi, kapitalist toplumun tersine, bireysel emek artık dolaylı bir biçimde değil, toplam emeğin bir kısmı olarak doğrudan vardır. Belirsizliğinden dolayı bugün bile yersiz bulunabilen “emeğin geliri” deyimini, böylelikle bütün anlamını yitirmiş olmaktadır.

Burada ele almamız gereken, kendi temelleri üzerinde *gelişmiş* olan değil, tersine, kapitalist toplumdaki *doğduğu* şekliyle bir komünist toplumdur; dolayısıyla, iktisadi, manevi, entelektüel, bütün bakımlardan, bağrımdan çıktığı eski toplumun damgasını hâlâ taşıyan bir toplumdur. Bu bakımdan birey olarak üretici (gerekli indirimler yapıldıktan sonra), topluma vermiş olduğunun tam karşılığını alır. Onun topluma verdiği şey, birey olarak, kendi emek miktarıdır. Örneğin, toplumsal işgünü, bireysel çalışma saatleri toplamından oluşur; her üreticinin birey olarak emek-zamanı, toplumsal işgünü olarak sunmuş olduğu kısımdır, onun bu bakımdan katkısıdır. O, toplumdaki, şu kadar emek verdiğini saptayan bir belge alır (bunda kolektif fonlar için sarfetmiş olduğu emeğin indirimi yapılmıştır) ve, bu belge ile, toplumun tüketim araçları stoklarından, emeğinin eşit bir tutarı kadar bir miktar alır. Topluma, bir biçimde sunmuş olduğu aynı emek miktarını, ondan, başka bir biçimde geri alır.

Besbelli ki, burada uygulanan ilke, eşit değerler değişimi olduğu ölçüde, meta değişimini düzenleyen ilkenin aynıdır. İçerik ve biçim değişmiştir, çünkü değişmiş koşullar altında hiç kimse eme-

ğinden başka bir şey veremez ve öte yandan da bireylerin mülkiyetine bireysel tüketim araçlarından başka hiçbir şey geçemez. Ama birey olarak ele alınan üreticiler arasında bunların dağıtımı konusunda egemen ilke, eşdeğer metallerin değişimine hükmeden ilke den farksızdır: bir biçimdeki belli bir miktar emek, başka bir biçimdeki eşit miktar emekle değişilmektedir.

Demek ki, meta değişiminde eşdeğer değişimi yalnızca *ortalama olarak* varolduğu, tek tek durumlarda olmadığı halde, ilke ile pratiğin ortak çekişme içerisinde olmamasına karşın, *eşit hak*, burada, hâlâ –ilke olarak– *burjuva haktır*.

Ama bu ilerlemeye karşın, *eşit hak*, hâlâ burjuva sınırlar içerisinde kalmaktadır. Üreticinin hakkı, sunmuş olduğu emekle orantılıdır; buradaki eşitlik, ölçümün eşit bir ölçüt ile, emek ile yapılması olgusudur.

Ama bir insan, bedensel ya da zihinsel olarak bir başkasından üstün olabilir, böylece aynı süre içerisinde daha fazla emek sağlayabilir ya da daha uzun süre çalışabilir; ve emeğin bir ölçü görevi yerine getirebilmesi için, süresi ve yoğunluğu saptanmalıdır, yoksa bir ölçü birimi olmaktan çıkar. Bu eşit hak, eşit olmayan bir emek için eşit olmayan bir haktır. Hiçbir sınıf farkı tanımaz, çünkü herkes bir diğeri gibi yalnızca bir işçidir; ama eşit olmayan bireysel yetenekleri ve böylece de üretken kapasiteyi doğal bir ayrıcalık olarak zımnen kabul eder. *Demek ki bu, özünde, her hak gibi eşitsizliğe dayanan bir haktır*. Niteliği gereği, hak, ancak aynı ölçüt kullanıldığında sözkonusu olabilir; ama eşit olmayan bireyler (ve bunlar eşit olsalardı ayrı ayrı bireyler olamazlardı) yalnızca aynı açıdan değerlendirildiklerinde, yalnızca belirli bir yönden ele alındıklarında, örneğin, bu durumda olduğu gibi, geri kalan her şeyden tecrit ederek yalnızca *işçi olarak* hesaba katıldıklarında, aynı bir ölçütü ölçülebilirler. Ayrıca, bir işçi evlidir, öteki değildir; birinin ötekinden daha çok çocuğu vardır, vb., vb.. Bu durumda eşit emek sarfettikleri halde ve dolayısıyla toplumsal tüketim fonundan eşit ölçüde yararlanma olanağına sahip buldukları halde, biri gerçekten ötekenden çok alacaktır, biri ötekenden daha zengin olacaktır, vb.. Bütün bu sakıncalardan uzak durabilmek için, hak, eşit olacak yerde, eşit olmamalıydı.

Ama bu gibi kusurlar, uzun ve sancılı bir doğumdan sonra kapitalist toplumdan çıkıp geldiği şekli ile komünist toplumun bi-

rinci evresinde kaçınılmaz şeylerdir. Hukuk, hiçbir zaman, toplumun iktisadi yapısından ve onun koşullandırdığı kültürel gelişmeden daha yüksek olamaz.

Komünist toplumun daha yüksek bir evresinde, bireylerin işbölümüne kölece boyun eğmesinin ve onunla birlikte de kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkinin ortadan kalkmasından sonra; emek, yalnızca yaşam aracı değil, yaşamın birincil gereksinmesi haline gelmesinden sonra; bireylerin her yönüyle gelişmesiyle birlikte, üretici güçlerin de artması ve bütün kolektif zenginlik kaynaklarının gürül gürül fışkırmışından sonra – ancak o zaman, burjuva hukukunun dar ufukları tümüyle aşılmış olacak ve toplum, bayraklarının üzerine şunu yazabilecektir: “Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesine göre!”

Bir yanda belli bir süre için bir anlamı olmuş, ama şimdi eskimiş laf salatası haline gelmiş görüşlerin partimize dogmalar olarak zorla kabul ettirilmek istenmesiyle, öte yanda ise partiye binbir zahmetle kazandırılmış ve artık onda kök salmış gerçek görüşü, ideolojik hukuk saçmalıkları ve demokratlarla Fransız sosyalistleri için çok geçerli olan saçmalıklar yoluyla tersine çevirmekle nasıl büyük bir suç işlendiğini göstermek için, bir yandan “emeğin tüm geliri”ni, bir yandan da “eşit hak”kı, “adaletli dağıtım”ı uzun uzun ele aldım.

Buraya kadar yapılmış olan tahliller bir yana, gene de *şu dağıtım* diye adlandırılan şey üzerinde bu kadar laf edilmesi ve bunun vurgulanması bir hatadır.

Tüketim araçlarının dağıtımı, bizzat üretim koşullarının dağıtımının bir sonucundan başka bir şey değildir. Ama bu dağıtım, üretim biçiminin kendisinin özelliğidir. Örneğin kapitalist üretim biçimi, maddi üretim koşullarının sermaye mülkiyeti ve toprak mülkiyeti biçiminde, çalışmayan kişilere dağıtılmasına, buna karşılık yığın yalnızca kişisel üretim koşulunun, emek-gücünün sahibi olması olgusuna dayanır. Eğer üretimin unsurları bu biçimde dağıtılsa, tüketim araçlarının bugünkü dağıtımı, bundan kendiliğinden çıkar. Üretimin maddi koşulları, işçilerin kendilerinin kolektif mülkiyeti olunca, tüketim araçlarının bugünkünden değişik bir dağılımı, aynı biçimde, bu yeni durumun sonucu olacaktır. Kaba sosyalizm (ve onun aracılığıyla demokrasinin bir kesimi) burjuva iktisatçılardan, dağıtımı üretim biçiminden bağımsız bir şey sayma ve bu yüzden

de sosyalizmin, özünde dağıtım çevresinde dönüp dolacağını hayal etme âdetini almıştır. Gerçek ilişkiler uzun zamandan beri açıklığa kavuşturulmuş olduğuna göre, bunlara bir kez daha geri dönmek neye yarar?

4. “Emeğin kurtuluşu, işçi sınıfının işi olmalıdır, işçi sınıfının karşısında tüm öteki sınıflar yalnızca gerici bir yığındır.”

Birinci tümcecik, Enternasyonal tüzüğü önsözünden alınmadır, ama burada “düzeltmiştir”. Bu önsözde şöyle yazar:”İşçi sınıfının kurtuluşunun, işçi sınıfının kendi eseri olması”; * burada ise, tersine, işçi sınıfı neyi kurtarmalıdır? “Emeği.” Anlayabilen anlasın.

Bu yetmiyormuş gibi arkadan gelen tümcecik, su katılmamış lasalci bir aktarmadır: “İşçi sınıfının karşısında, tüm öteki sınıflar yalnızca gerici bir yığındır.”

Komünist Manifesto’da şöyle yazılıdır: “Bugün burjuvazi ile karşı karşıya gelen bütün sınıflar içersinde yalnızca proletarya, gerçekten devrimci bir sınıftır. Öteki sınıflar modern sanayi karşısında erirler ve ensonu yok olurlar, proletarya ise onun özel ve temel ürünüdür.”**

Burjuvazi, burada, eskimiş üretim biçiminin ürünü olan toplumsal durumlarını korumaya azimli feodaller ve orta sınıflara göre devrimci bir sınıf olarak –büyük sanayi taşıyıcısı olarak– değerlendirilmektedir. Demek ki, feodaller ve orta sınıflar, *burjuvazi ile birlikte* yalnızca gerici bir yığın oluşturmuyorlar.

Öte yandan, proletarya, kendisi de büyük sanayiden doğmuş bir sınıf olarak, üretimi, burjuvazinin ölümsüzleştirmeye çalıştığı kapitalist nitelikten arındırmaya uğraştığı için, burjuvazi karşısında, devrimci bir sınıftır. Ama *Manifesto*, “alt orta sınıf”ın “proletaryaya katılmak üzere olduklarından ötürü” devrimcileşmekte olduklarını da buna ekler.

Bu bakımdan, orta sınıfların, burjuvaziyle birlikte ve hele feodalleri de bunlara katarak, işçi sınıfının karşısında “yalnızca gerici

* Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, Cilt: II, Sol Yayınları, Ankara 1977. s. 21. -Ed

** Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, Cilt: I, Ankara 1976, s. 142-143. -Ed.

bir yığın oluşturduğunu” söylemek de saçmalaktır.

Son seçimler sırasında, zanaatçılara, küçük sanayicilere vb. ve *köylülere* de “siz, bizim karşımızda, burjuvalar ve feodallerle birlikte yalnızca gerici bir yığın oluşturuyorsunuz” diye haykırıldı mı?

Lassalle, kendi kaleme aldığı kutsal yazılarını müritleri nasıl ezbere biliyorsa, *Komünist Manifesto*'yu öyle ezbere bilirdi. Onu bu ölçüde kabaca tahrif etmesi, burjuvaziye karşı, ancak, mutlakıyetçi ve feodal hasımlarıyla ittifakını süslemek içindi.

Yukarda aktarılan paragrafta Lassalle'ın vecizesi, öylesine mantık silsilesi dışında kaleme alınmıştır ki, Enternasyonalin tüzüğündeki tahrif edilmiş tümcecikle hiçbir ilişkisi kalmamıştır. Demek ki, burada, sözkonusu olan, bir saygısızlıktır, ve doğrusunu söylemek gerekirse, Bay Bismarck' ın indinde hiç de tatsız sayılmayacak bir saygısızlık, Berlinli Marat'nın* bol bol imal ettiği kabalıklardan biridir.

5. “İşçi sınıfı, bütün uygar ülkelerin işçilerinin ortak çabasının zorunlu sonucunun, halkların uluslararası kardeşliği olacağına bilincinde olarak, kurtuluşu için, ilkönce, *bugünkü ulusal devlet çerçevesi içinde* çalışır.”

Komünist Manifesto'nun ve daha önceki sosyalizmin tümünün tersine, Lassalle, işçi hareketini, en dar ulusal açıdan kavramıştır. Program tasarınsında Lassalle'ın bu yolu izlenmektedir – ve bu, Enternasyonalin çalışmasından sonra yapılmaktadır!

Besbelli ki, işçi sınıfı, savaşım verebilmek için, *sınıf olarak* kendi ülkesinde örgütlenmelidir ve her ülke, ayrı ayrı bu sınıf savaşımının doğrudan alanıdır. İşte işçi sınıfının savaşımı, bu anlamda ulusal nitelik taşır, içeriği bakımından değil, ama *Komünist Manifesto*'nun da dediği gibi, “biçimi bakımından” ulusal. Ama “bugünkü ulusal devlet çerçevesinin”, örneğin Alman imparatorluğunun kendisi de, iktisadi bakımdan, dünya pazarının “çerçevesi içine” ve siyasal bakımdan da devletler sistemi “çerçevesi içine” girer. Her işadamı bilir ki, Alman ticareti, aynı zamanda, dış ticarettir ve Herr

* “Berlinli Marat”, besbelli ki, *Neuer Social-Demokrat*'in başyazan Hasselmann'a yapılan alaycı bir atıftır. -Ed.

Bismarck'ın büyüklüğü de, hiç kuskusuz, salt izlediği bir tür uluslararası politikadan gelmektedir.

Peki Alman İşçi Partisi, enternasyonalizmini neye indirgemektedir? Çabasının sonucunun “*halkların uluslararası kardeşliği*” olacağı bilincine –burjuva bir kuruluş olan Barış ve Özgürlük Ligasından^[10] aktarılmış, işçi sınıflarının egemen sınıflara ve onların hükümetlerine karşı ortak savaşımında, uluslararası kardeşliğin bir eşdeğeri gibi yutturulmak istenen parlak bir ifade. Onun için Alman işçi sınıfının *uluslararası işlevleri* hakkında tek sözcük yok! İşçi sınıfı –kendisine karşı bütün öteki ülkelerin burjuvazisiyle daha şimdiden kardeşlik bağı kurmuş olan– kendi burjuvazisine ve Bay Bismarck'ın uluslararası komplocu politikasına karşı, işte böyle meydan okuyacaktır!

Gerçekte, programın enternasyonalizmi, Serbest Ticaret Partisinininkinden *çok daha gerilerdedir*. Bu parti de, hareketinin sonal sonucunun “*halkların uluslararası kardeşliği*” olduğunu iddia ediyor. Ama bu parti hiç değilse, her halkın kendi ülkesinde ticaret yapmasıyla yetinmeyerek, değişime uluslararası bir nitelik kazandırmak için bir şeyler yapıyor.

İşçi sınıflarının uluslararası hareketi, hiç de *Uluslararası İşçi Birliğinin* varlığına bağlı değildir. Enternasyonal, bu harekete bir merkezi organ kazandıracak bir ilk girişimdi; harekete kattığı hızdan ötürü uzun vadeli sonuçlar vermiş olan, ama Paris Komününün düşmesinden sonra *birinci tarihsel biçimiyle* uzun süre varlığını sürdürmesi olanaklı olmayan bir girişim.

Bismarck'ın *Nourddeutsche*'si^[11], efendisini hoşnut kılmak için, Alman İşçi Partisinin yeni programında enternasyonalizmi lânetlediğini ilân ederken tamamen haklıydı.

II

“Bu temel ilkelerden hareket eden Alman İşçi Partisi bütün legal yollardan yararlanarak, *özgür devlet –ve–* sosyalist toplum için çaba gösterir: *ücretlerin tunç yasası ile birlikte* ücret sisteminin –ve– her türden sömürünün ortadan kaldırılması; her türlü toplumsal ve siyasal eşitsizliğin giderilmesi.”

“Özgür” devlet konusuna ilerde döneceğim.

Demek ki, gelecekte, Alman İşçi Partisinin, Lassalle’ın “ücretlerin tunç yasası”na inanması gerekecektir! Bu yasanın tüm yıkıma uğramaması için, “ücretlerin tunç yasasıyla *birlikte* ücret sisteminin ortadan kaldırılması”ndan (burada ücretli emek sistemi denmeliydi) söz etme deliliği edilmektedir. Eğer ben, ücretli emeği ortadan kaldırıyorsam, pek doğaldır ki, ister “tunç”tan olsun, ister süngerden, onun yasalarını da ortadan kaldırıyorum demektir. Ama Lassalle’ın ücretli emeğe karşı savaşımı, hemen hemen özellikle bu sözde-yasa çevresinde döner dolaşır. Onun için Lassalle mezhebinin bu işten utkun çıktığını iyice göstermek için, “ücret sistemi”nin, “ücretlerin tunç yasası ile birlikte” ortadan kaldırılması, ve onusuz kaldırılmaması gerekmektedir.

Çok iyi bilinmektedir ki, “ücretlerin tunç yasası”nda Goethe’nin “büyük, ölümsüz tunç yasaları”ndan* aktarılmış “tunç” sözcüğü dışında hiçbir şey Lassalle’a ait değildir. *Tunç* sözcüğü gerçek müminlerin birbirini tanımalarına yarayan işarettir. Ama eğer ben, bu yasayı, Lassalle’ın damgası ile kabul ediyorsam ve bunun sonucu olarak da bu yasaya onun yüklediği anlamı veriyorsam, onun gerekçelerini de kabullenmem gerekir. Peki bu gerekçe nedir? Lassalle’ın ölümünden az sonra Lange’nin gösterdiği gibi, bu, (Lange’nin kendisinin de savunduğu) Malthus’un nüfus teorisinden başka bir şey değildir. Ama bu teori eğer doğruysa, ücretli emeği yüz kez ortadan kaldırırsam da, gene yasayı ortadan *kaldıramam*, çünkü yasa, yalnızca ücretli emek sistemini değil, her toplumsal sistemi de yönetir. Doğrudan, işte buna dayanarak, iktisatçılar elli yıldan, hatta daha uzun bir süreden beri, sosyalizmin, *temelini doğadan alan* yoksulluğu ortadan kaldıramayacağını, ancak yoksulluğu *genelleştirebileceğini*, aynı anda da toplumun bütün yüzeyine yayabileceğini tanıtlamaya kalkışmışlardır!

Ama bütün bunlar işin esası değil. Lassalle’ın sunduğu bu yasanın *yanlış* anlatım biçimi *bir yana*, gerçekten isyan ettirici gerileme şudur:

Lassalle’ın ölümünden beri, *partimizde*, ücretlerin, *emeğin görüldüğü* gibi, yani *değeri* ya da *fiyatı* değil de, yalnızca *emek-gücünün değerinin* ya da *fiyatının* maskelenmiş bir biçimi olduğu

* Goethe’nin *Das Göttliche*’sinden alınmıştır.

yolundaki bilimsel görüş benimsenmiştir. Böylece bugüne dek gelen tüm burjuva ücret kavramı olduğu kadar, bu kavrama karşı şimdiye kadar yöneltilmiş bütün eleştiriler de, bir daha dönmemek üzere atılmış oluyordu, ve ücretli işçinin kendi geçimini sağlamasına, başka bir deyişle *yaşamasına*, ancak kapitalistler için (ve onlarla birlikte artı-değerle yaşayan başkaları için) belli bir süre parasız çalıştığı ölçüde izin verildiği; bütün kapitalist üretim sisteminin işgününün uzatılmasıyla ya da verimliliğin geliştirilmesiyle, yani emek-gücünün yoğunluğunun artırılmasıyla vb. bu parasız emeğin artırılması, bunun sonucu olarak da ücretli emek sisteminin bir kölelik sistemi olduğu, ve işçinin aldığı ücret az ya da çok olsun, emeğin toplumsal üretken güçleri geliştikçe, daha da ağır bir kölelik sistemi olduğu, açık-seçik hale getirilmişti. Bu görüşün partimizde her geçen gün daha çok yerleştiği bir sırada, Lassalle'ın ücret konusunda tam *bilisiz* olduğunun ve tıpkı burjuva iktisatçıları gibi, görüşünü öyle karıştırdığının bilinmesi gerekirken, onun dogmalarına dönülmektedir.

Bu, sanki, köleliğin gizini ensonu kavramış ve ayaklanmış köleler arasında, hâlâ eskimiş kavramların kölesi bir köle, ayaklanma programına şunları yazmış demektir: kölelik ortadan kaldırılmalıdır, çünkü kölelik sisteminde köle bakımı düşük düzeydeki belli bir azamiyi aşamaz!

Partimiz temsilcilerinin, partinin yığını arasında yayılmış olan kavrama karşı böyle korkunç bir suikaste girişebilmiş olmaları olgusu, tek başına, bu temsilcilerin uzlaşma programının kaleme alınmasında nasıl bir canice hafiflikle ve vicdansızlıkla çalıştıklarını açıkça kanıtlar!

“Her türlü toplumsal ve siyasal eşitsizliğin giderilmesi” şeklindeki belirsiz bitiş tümcesi yerine, sınıf farklarının ortadan kaldırılmasıyla, bu farklardan doğan her türlü toplumsal ve siyasal eşitsizlik kendiliğinden ortadan kalkar, denmeliydi.

III

“Toplumsal sorunların çözüm yollarının hazırlanması için, Alman İşçi Partisi, devlet yardımı ile, emekçi halkın demokratik denetimi altında üretim kooperatifleri kurulması isteminde bu-

lunur. Üretim kooperatifleri, sanayide ve tarımda öyle geniş ölçüde kurulmalıdır ki, *toplum emeğinin sosyalist örgütlenmesi bundan doğabilsin.*”

Lassalle'ın “ücretlerin tunç yasası”ndan sonra, peygamberin bu her derde deva ilacı. Bu yol ona yaraşır biçimde “hazırlanıyor”. Varolan sınıf savaşımının yerine, kof bir gazeteci formülü olan “*toplumsal sorun*” konuyor ve bunun “*çözüm*”ü için “yollar hazırlanıyor.” “Toplam emeğin sosyalist örgütlenmesi”, toplumun devrimci dönüşüm sürecinden doğacağı yerde, “devlet yardımından”, yani *devletin* (emekçilerin değil) kendisinin “*kurduğu*” üretim kooperatiflerinden “doğuyor”. Yeni bir toplumun, tıpkı yeni bir demiryolu yapımı gibi, devlet borçlarıyla kurulabileceğini sanmak, Lassalle'a yaraşır bir kuruntudur!

Biraz olsun utarıldığı için, “devlet yardımı”, “emekçi halkın” demokratik denetimi altına konmaktadır.

Her şeyden önce, Almanya'da “emekçi halk”ın çoğunluğu, proleterlerden değil, köylülerden oluşur.

Üstelik, *demokratik*, Almancada *volksheerrschaftlich* [“halk egemenliği ile”] demektir. O halde “emekçi halkın halk egemenliği ile denetimi” ne demektir? Ve hem de bu, bu şekilde devlet yardımı isteminde bulunarak, ne yönetimde olmadığı, ne de yönetilecek olgunluğa gelmediğinin tam bilincinde bulunduğunu açığa vuran bir emekçi halk adına söyleniyorsa!

Bucheş'nin Louis-Philippe zamanında, Fransız sosyalistlerine karşı öğütlediği ve sonradan *Atelier*'nin^[12] gerici işçilerinin benimsedikleri bu reçetenin eleştirisine girişmeyi gereksiz sayıyorum. Ama gene de asıl kusur, bu harika denecek ölçüde özgül devanın programda yer alışı değil, genel olarak, sınıf hareketi görüşünün terkedilerek mezhep hareketi görüşüne doğru atılmış bir geri adımdır.

İşçilerin kooperatifsel üretim koşullarını toplumsal ölçekte ve her şeyden önce de kendi ülkelerinde ulusal ölçekte kurma istekleri bugünkü üretim koşullarında devrim yapmak için çaba göstermelerinden başka bir anlama gelmez; ve bunun, devlet yardımıyla kooperatif kurmakla hiçbir ilgisi yoktur. Ve bugünkü kooperatifler de ancak işçilerin elinde bağımsız kuruluşlar oldukları, ve ne hükümetler, ne de burjuvalar tarafından korunmadıkları ölçü-

de bir değer taşırlar.

IV

Şimdi demokratik bölüme geliyorum.

A. “Devletin özgür temeli.”

İlkönce, II. Bölümde görüldüğü gibi, Alman İşçi Partisi “özgür devleti” gerçekleştirmeyi amaç edinmiştir.

Özgür devlet – bu nedir?

Özgür devleti kurmak, hiç de boynubükük tâbilerin dargörüşlü zihniyetinden kendilerini kurtarmış olan işçilerin amacı değildir. Alman imparatorluğunda “devlet”, hemen hemen Rusya’daki kadar “özgür”dür. Özgürlük, toplumun üstüne yerleştirilmiş bir organ olan devleti, *topluma* tamamen bağımlı bir organ şekline sokabilmektir, ve bugün bile devlet biçimleri “devletin özgürlüğü”nün sınırlan-dırılması ölçüsünde az ya da çok özgürdür, ya da değildir.

Alman İşçi Partisi –hiç değilse bu programı kabul ederse-sosyalist fikirleri pek yüzeyde benimsemiş olduğunu gösterir; bugünkü toplumu (ve gelecekteki herhangi bir toplum için de aynı şey doğrudur), bugünkü devletin *temeli* olarak kabul edeceğine (gelecekteki devletin temeli, geleceğin toplumu olacaktır), tam tersine, devlet, kendi *entelektüel, manevi ve özgür* temellerine sahip bağımsız bir gerçeklik olarak ele alınmaktadır.

Program, “*bugünkü devlet*”, “*bugünkü toplum*” gibi deyimleri nasıl korkunç şekilde kötüye kullanıyor, istemlerin yöneltildiği devlet konusunda ne korkunç yanlış anlamaya yolaçıyor!

“Bugünkü toplum”, ortaçağ unsurlarından az çok arınmış, her ülkeye özgü tarihsel evrim tarafından az çok değişikliğe uğratılmış, az çok gelişmiş bütün uygar ülkelerde var olan kapitalist toplumdur. “Bugünkü devlet” ise, tersine, ülkelerin sınırlarıyla değişir. Prusya-Almanya İmparatorluğunda devlet, İsviçre’de olduğundan başkadır; İngiltere’de devlet, Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğundan başkadır. Demek ki, “bugünkü devlet”, bir uydurmadır.

Bununla birlikte, aynı aynı uygar ülkelerin aynı aynı devletlerinin hepsinin, biçimlerinin çeşitliliğine karşın, şu ortak yanları vardır: kapitalist anlamda az çok gelişmiş çağdaş burjuva toplumun temeli

üzerinde kurulmuştur. Bu yüzden, bunların bazı ortak temel nitelikleri de vardır. Bu anlamda, devletin bugünkü kökünün, burjuva toplumun ölüp gideceği gelecekle karşıtlık içinde “bugünkü devlet”ten sözedilebilir.

Bu durumda şu soruyla karşı karşıya geliyoruz: komünist bir toplumda devlet, hangi değişikliğe uğrayacaktır? Başka bir deyişle, böyle bir toplumda devletin bugünkü işlevlerine benzer hangi toplumsal işlevler bulunacaktır? Bu soru, ancak bilimsel yoldan yanıtlanabilir ve halk sözcüğü devlet sözcüğüyle binbir biçimde bileştirilerek bu sorun bir arpa boyu ilerletilmiş olmaz.

Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna da bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamaz.

Program, ne şimdiki devleti, ne de komünist toplumdaki geleceğin devletini ele almıştır.

Programın siyasal istemlerinde, herkesin bildiği eski demokratik nakarattan fazla bir şey yok: evrensel oy hakkı, doğrudan yasa, halk hukuku, halk milisi vb.. Bunlar yalnızca burjuva Halkçı Partinin, Barış ve Özgürlük Ligasının yankılandılar. Hayali zorlayan abartmalarla şişirilmiş kavramlar olarak sunulmadıkları ölçüde, bunların tümü şimdiden *gerçekleşmiş* istemlerdir. Ancak bunu gerçekleştirmiş olan devlet, Alman İmparatorluğu sınırları içindeki devlet değildir, İsviçre’deki, Amerika Birleşik Devletlerindeki vb. devlettir. Bu cins “geleceğin devleti”, Alman İmparatorluğunun “çerçevesi” dışında olsa bile, bugünkü bir devlettir.

Ama bir şey unutulmuştur. Alman İşçi Partisi, “bugünkü ulusal devlet” içersinde, yani *kendi devleti*, Prusya-Almanya İmparatorluğu içersinde hareket ettiğini açıkça beyan ettiğine göre –yoksa bu partinin istemlerinin büyük bir kısmı saçma olurdu, çünkü insan ancak elde edilememiş şeyler için istemde bulunur–, partinin şu en önemli noktayı unutmaması gerekir: bütün bu güzel küçük şeyler, halk egemenliği denen şeyin tanınmasının kapsamına girer, ve bu bakımdan ancak *demokratik bir cumhuriyette*, bunlar yerinde sayılabilir.

Fransız işçilerinin Louis-Philippe ve Louis-Napoléon zamanında programlarına yazdıkları demokratik cumhuriyet isteminin ileri sürülmesine cesaret edilemiyorsa –ve böyle davranılmakla doğru

hareket edilmektedir, çünkü durum ihtiyatı gerektirmektedir–, parlamenter biçimlerle bezenmiş, feodal unsurlarla karıştırılmış, burjuvazinin etkisi altında bulunan ve bürokratik bir biçimde tezgâhlanmış, polis bekkılığindeki askeri despotluk yönetiminden başka bir şey olmayan bir devletten, ancak demokratik cumhuriyet koşullarında anlam taşıyabilecek şeyler isteminde bulunmak gibi, “onurlu”* olmadığı kadar saygıdeğer de olmayan hilelere de başvurulmamalıydı ve bu devlete, bu gibi istemlerin “yasal yoldan” kabul ettirilebileceği yüksek sesle ilân edilmemeliydi.

Demokratik cumhuriyette bin yıllık bir çağın gelişini gören ve sınıf savaşımının, burjuva toplumun tam da bu devlet biçiminde kesin sonuca ulaşacağından kuşkusu olmayan kaba demokrasi bile –o bile–, polisin izin verdiği ve mantığın kabul etmediği sınırlar içine hapsedilmiş bu cinsten demokrasicilikten yüz arşın daha yüksektir.

“Devlet” sözünden, gerçekte, hükümet mekanizması, ya da işbölümü sonucu toplumdaki ayrı özel bir organizma anlaşıldığı, “Alman İşçi Partisi *devletin iktisadi temeli olarak* tek bir artanoranlı gelir vergisinin kabul edilmesi isteminde bulunur, vb.” sözcükleriyle gösterilmiştir. Vergiler, hükümet mekanizmasının iktisadi temelidir, başka bir şey değil. Geleceğin devletinde, İsviçre’de olduğu gibi, bu istem, oldukça karşılanmıştır. Gelir vergisi ayrı ayrı toplumsal sınıfların değişik gelir kaynaklarını, dolayısıyla kapitalist toplumu var-sayar. Onun için, Gladstone’un kardeşinin başını çektiği burjuvaların, Liverpool’lu mali reformcuların isteminin aynısını ileri sürmelerinde şaşılacak bir şey yoktur.

B. Alman İşçi Partisi, devletin entelektüel ve ahlâksal temeli olarak şu istemlerde bulunur.

“1. Devlet tarafından sağlanan genel ve eşit temel eğitim. Genel eğitim zorunluluğu. Parasız öğretim.”

Eşit temel eğitim? Bu sözcükler ne anlama gelir? Bugünkü toplumda (ve bizim sorunumuz bugünün toplumdur), eğitimin, bütün sınıflar için eşit olabileceğine mi inanılıyor? Yoksa, yalnızca ücretli işçilerin değil, köylülerin de iktisadi durumlarıyla bağdaşabilen o biricik eğitimden, ilkokul eğitiminden ötesi, yukarı sınıflara zorla yasak mı edilecek?

“Genel eğitim zorunluluğu. Parasız Öğretim”. Birincisi Almanya’da bile şimdiden var, ikincisi İsviçre’de ve Amerika Birleşik Devletleri’nde ilkokullar için uygulanmaktadır. Eğer ABD’ nin bazı eyaletlerinde yüksek öğrenim kurumları da “parasız” ise, bu, yalnızca, bu eyaletlerin yukarı sınıfların okul masraflarını genel vergi gelirlerinden sakladıklarını gösterir. Sırası gelmişken belirtelim ki, bu, 5. maddenin A. bendinde istemde bulunulan “adli işlemlerin parasız olması” için de böyledir. Hemen her yerde ceza hukuku parasızdır, medeni hukuk ise hemen hemen tamamen mülkiyet üzerinde çıkan çatışmalarla ilgilenir, bu bakımdan hemen hemen her yerde mülk sahibi sınıfları ilgilendirir. Bunların açtıkları dava giderleri, hazineden mi karşılanacaktır?

Okullarla ilgili paragrafta, hiç değilse ilkokullara, teknik okulların (teorik ve pratik) eklenmesi istemi konmalıydı.

“Devlet tarafından sağlanan temel eğitim”, kesin olarak kabul edilmeyecek bir şeydir. Genel bir yasayla, ilkokulların harcamalarının, öğretim kadrosunun niteliklerinin, öğretim dallarının vb. saptanması ve, Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğu gibi, bu yasanın uygulanmasının devlet müfettişleri tarafından gözetimi, devleti halkın eğiticisi yapmaktan bambaşka bir şeydir! Tersine, burada yapılacak şey, okuldan, hükümetin ve kilisenin her türlü etkisini uzak tutmaktır. Hem aslında, Prusya-Almanya İmparatorluğunda, halk tarafından çok sıkı bir eğitime tâbi tutulması gereken, devlettir (ve burada, “geleceğin devleti” gibi, aldatıcı bir kaçamağa başvurulması; bunun ne anlama geldiğini gördük).

Zaten, bütün program, bütün demokratik lafazanlığına karşın, bir uçtan bir uca lasalcı mezhebin devlete olan kölece inancına, ya da daha kötüsü, demokrasi mucizesi inancına bulanmıştır; ya da daha, doğrusu, ikisi de sosyalizmden eşit derecede uzak bulunan mucizelere olan bu iki tür inanç arasında bir uzlaşmadır.

“Bilim özgürlüğü” diye yazıyor Prusya Anayasasının bir paragrafı. O halde bunun burada yeri ne?

“İnanç özgürlüğü!” Eğer Kulturkampf’ın^[13] şu anında liberalizme kendi eski sloganları anımsatılmak isteniyorsa, bu, ancak şöyle yapılabilirdi: “Herkes, polis burnunu sokmadan, dinsel ve bedensel gereksinmelerini yerine getirebilmelidir.” Ama işçi partisi, burada, burjuva “inanç özgürlüğü”nün, akla gelebilecek her türden *dinsel inanç özgürlüğünün* hoşgörüsüyle karşılanmasından başka bir

şey olmadığına farkında bulunduğunu, ve partinin kendi payına, inancı, dinin gözbağcılığından kurtarma çabasında olduğunu ifade edebilirdi. Ama ne çare ki, “burjuva” düzeyini aşmama yolu seçiyor.

Böylece sona varmış bulunuyorum, çünkü programın ardından gelen ek, onun karakteristik bir bölümünü oluşturmamaktadır. Onun için üzerinde çok kısa duracağım.

2. “Normal işgünü.”

Hiçbir başka ülkede, işçi partisi, bu kadar bellisiz bir istemle kendini sınırlandırmamış ve her zaman mevcut koşullar altında normal saydığı işgününün süresini saptamıştır.

3. “Kadın emeğinin sınırlanması ve çocuk emeğinin yasaklanması.”

İşgününün bir düzene bağlanması, işgünü süreleri, dinlenme süreleri vb. ile ilgili olduğuna göre, kadın emeğinin sınırlanmasını da içermelidir; yoksa, bu, özellikle kadınların sağlığına zararlı ya da cinsiyet bakımından ahlâka aykırı olan sanayi kollarından kadın emeğinin dışlanmasıyla başka bir anlama gelemez. Eğer kastedilen bu idiyse, açıkça söylenmeliydi.

“Çocuk emeğinin yasaklanması!” Burada, yaş haddi mutlaka belirtilmeliydi.

Çocuk emeğinin *genel olarak yasaklanması*, büyük sanayinin varlığıyla bağdaşmamaktadır; ve dolayısıyla, boş ve safça bir istektir. Gerçekleşmesi –eğer mümkün olsaydı– gerici bir şey olurdu, çünkü çalışma zamanının farklı yaş gruplarına göre sıkı bir şekilde düzenlenmesi ve çocukların korunması için öteki güvenlik önlemleri, daha genç yaşta üretken emeğin eğitimle birleştirilmesi, bugünkü toplumun dönüşümünü sağlayacak en güçlü araçlardan biridir.

4. “Fabrikaların, atölyelerin ve ev sanayiinin devlet gözetimi altında tutulması.”

Prusya-Almanya devleti sözkonusu olduğuna göre, müfettişlerin ancak mahkeme kararıyla görevlerinden alınabilmeleri, her-

hangi bir işçinin, görevlerini ihmalden ötürü bunlar hakkında dava açabilmeleri ve bunların hekimlik mesleğinden kimseler arasından seçilmeleri de mutlaka istenmeliydi.

5. “Hapishanelerde emeğin düzenlenmesi.”

Genel bir işçi programında ufak bir istem. Her ne olursa olsun, rekabet korkusuyla sıradan mahkûmların hayvan muamelesi görmelerine izin verilmeyeceği ve hele onların ıslah olmalarının biricik aracı olan üretken çalışmadan kendilerinin yoksun edilmesinin söz konusu olmadığı açıkça belirtilmeliydi. Sosyalistlerden beklenen en azından budur.

6. “Etkin bir yükümlülük yasası.”

“Etkin” bir yükümlülük yasasıyla ne kastedildiği söylenmeliydi.

Geçerken belirtelim ki, normal işgününden söz ederken, fabrika yönetmeliklerinin, sağlık kurallarına ve güvenlik önlemlerine vb. ilişkin kısmı gözden kaçırılmıştır. Yükümlülük yasası, ancak bu kurallar çiğnendiğinde uygulanabilir.

Kısaca, bu ek'in de kaleme alınışı ahmakçadır.

Dixi et salvavi animam meam *

Nisan ya da Mayıs 1875 başlarında
Marx tarafından yazılmıştır.
Kısaltılmış metni
Die Neue Zeit,
Bd. 1, n° 18, 1890-91'de
yayınlanmıştır.

* Söyledim ve ruhumu kurtardım. -ç.

FRIEDRICH ENGELS
1891 SOSYAL-DEMOKRAT PROGRAM TASARISININ
ELEŞTİRİSİ^[269]

BU tasan, eski programla karşılaştırıldığı zaman, çok daha iyi bir tasandır. Özgül olarak lasalcı nitelikte olsun, kabaca sosyalist nitelikte olsun, eskimiş bir geleneğin birçok kalıntıları yeni programda geniş ölçüde dışta bırakılmıştır; teorik bakımdan taslak, bütünüyle, çağdaş bilim alanında yer almaktadır ve bu alanda durarak onu tartışmak mümkündür.

Taslak üç kısma ayrılmaktadır: I. güdülerin açıklanması; II. siyasal istemler; III. işçilerin korunmasıyla ilgili istemler.

I. ON PARAGRAFTA GÜDÜLERİN AÇIKLANMASI

Genel olarak bu başlangıç düşünceleri, birbiriyle bağdaşmaz iki şeyi birleştirmeye çalışıldığı için zarara ^[sayfa 521] uğramışlardır: bu bölüm, hem bir program, hem de bir program yorumu haline getirilmek istenmiştir. Kısa ve çarpıcı formüllerin seçilmesi ile yeteri kadar açık olmamaktan korkulmaktadır; bu yüzden de uzun uzadıya yorumlar eklenmiştir. Bence program olabildiği kadar kısa ve,

sınırları belli, açık seçik olmalıdır. Programda raslantı olarak bir yabancı sözcüğün ya da ilk bakışta kapsamının kavranması güç olan bir tümcenin bulunup bulunmaması pek önemli değildir. Böyle bir durumda toplantılarda programın okunup anlatılması ve basında yazılı açıklamalar, gerekli olanı sağlar; ve o zaman, o kısa ve çarpıcı tümce bir kez anlaşılınca, kafalarda yerleşir ve bir slogan halini alır, uzun açıklamalar için ise bu böyle değildir. Halk dilinde konuşma eğilimine fazla ödün vermemek gerekir; işçilerimizin entelektüel yeteneklerini ve kültür derecesini küçümsemeyelim. En özet ve en kısa bir programın kendilerine sunabileceği şeylerden çok daha zor şeyleri işçilerimiz anlamışlardır; her ne kadar sosyalistlere-karşı yasa, saflarımıza yeni katılan yığınların bilincinin tam olarak gelişmesini zorlaştırdı, hatta yer yer önlediyse de, propaganda yazılarımızın yeniden sağlanıp okunabileceği şu anda, eskilerin de yönetimi altında bu alanda kaybedilenlerin telafisi kolay olacaktır.

Bu pasajın tamamını daha kısa bir tarzda kaleme almaya çalışacağım, ve eğer yapabilirsem, bunu mektubumla birlikte göndereceğim ya da daha ilerde sana ulaştıracağım. Şimdi 1'den 10'uncuya kadar numaralanmış maddeleri ele alıyorum.

Paragraf 1. "Ayrım" vb., aynı şeyi ifade etmek için, "Bergwerke, Gruben, Minen" gibi üç sözcük kullanılmış, bunlardan ikisini atmak gerek. Bana kalırsa Bergwerke'yi bırakırım, çünkü bu terim bizde en düz ovalarda bile kullanılır, ben hepsini alışlagelen deyimle ifade ederdim. Buna karşılık "demiryolları ve öteki ulaşım araçları" ibaresini eklerdim.

Paragraf 2. Buraya "elkoyucuların elinde (ya da sahiplerinin elinde), toplumun emek araçları ... şeklini aldılar" ibaresini koyardım; daha ötede de aynı şekilde, emek araçlarının "sahiplerine (ya da gasplarına) ... bağımlılık" vb..

Bu bayların bunları "kendi mülkiyetleri" haline getirdikleri [sayfa 522] ifadesi zaten birinci maddede var, ve bu, burada bir yinelemeden başka bir şey değil, eğer mutlaka gerekli ise "tekelci" sözcüğü buraya konabilir. Bu iki sözcükten ne biri, ne öteki, anlama en küçük bir katkıda bulunmamaktadır. Oysa bir programda fazla şeylerin bulunması o programı zayıflatır.

"Toplumun varlığını sürdürdürebilmesi için gerekli emek araçları": bunlar, her dönemde, o belli anda mevcut olan araçlardır. Bu har makinesinin keşfinden önce onsuз yapılabilirdi; şimdi artık ya-

pılamaz. Bugün bütün emek araçları –teknik nitelikleriyle olsun, ya da toplumsal işbölümü sonucu olsun– doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak *toplumsal emek araçları* olduklarına göre, bu son iki sözcük yeteri kadar ve hiç bir kuşkuyla yer bırakmayacak tarzda her anda mevcut olanı ifade etmektedir.

Eğer son kısım, Enternasyonalin tüzüğünün güdülerinin açıklanmasına bağlanacaksa, bunun tam olarak yapılmasını yeğlerim: “toplumsal sefalet” (bu, n°1’dir), “zihinsel çöküş, ve siyasal bağımlılık”. Fiziki çürüyüp yok olma toplumsal sefaletin kapsamına girer ve siyasal *bağımlılık* ise bir olgudur, ama siyasal *haklardan yoksunluk*, bir programda yer almaması gereken, *görelî* değeri olan bir söylev ibaresidir.

Paragraf 3. Bence birinci tümce değiştirilmelidir. “*Özel mülk sahiplerinin egemenliği* altında.” İlkönce, bir iktisadi olguyu iktisadi açıdan açıklamak gerekir. Oysa özel mülk sahiplerinin *egemenliği* deyiimi, bunun, bu haydut çetesinin siyasal *egemenliğinin* bir sonucu olduğu izlenimini, yanlış olarak, uyandırabilir. İkincisi, özel mülk sahipleri, yalnızca, “kapitalistler ile büyük toprak sahipleri” değildir (burada, burjuvaların yeri var mıdır? bunlar da bir üçüncü özel mülk sahipleri kategorisi oluştururlar mı? büyük toprak sahipleri de “burjuva” mıdır? onun için büyük toprak sahipleri raslansal olarak sözkonusu olduğu zaman, Almanya’da, o bütün siyasal karşılaşımımıza özel bir gerici nitelik kazandıran feodalitenin o koskoca kalıntılarına susarak mı geçiştireceğiz?). Hiç değilse henüz bugün *köylüler* ve *küçük-burjuvalar* da “özel mülk sahipleridirler”; ama bunlardan programda hiç sözedilmemektedir; onun için meram öyle [sayfa 523] anlatılmalıdır ki, bunlar, sözü edilen özel mülk sahipleri kategorisine sokulmuş olmasınlar.

“Sömürülenlerin ürettikleri emek araçları *ve* zenginliğin birikimi.” “Zenginlik” şunlardan meydana gelir: 1. üretim araçları; 2. tüketim araçları. Onun için ilkönce zenginliğin bir *kısımından* söz etmek ve sonra da öteki kısmından değil de zenginliğin tümünden söz etmek ve bu ikisini bir “*ve*” ile birleştirmek gramere ve mantığa aykındır.

“*Durmadan artan bir hızla kapitalistlerin* ellerinde. ... çoğalmaktadır.” Ya “büyük toprak sahipleri”, ya demin sözünü ettiğimiz “burjuvalar”, onlar ne olacak? Eğer kapitalistler terimi burada yeterli ise, yukarda da yeterli sayılmıydu. Ama eğer meram tam ve ayrıntılı

olarak ifade edilmek isteniyorsa, bu terim yeterli değildir.

“Proleterlerin sayısı ve onların *yoksulluğu* gittikçe artmaktadır”. Bunu mutlak olarak ifade etmek gerçeğe aykırı düşer. Emekçilerin örgütlenmesinin, onların gittikçe güçlenen direnişinin *yoksulluğun* artmasına set çekmesi mümkündür. Ama durmadan arttığına kuşku olmayan şey, *yarıncından emin olmamadır*. İşte ben bunu eklerdim.

Paragraf 4. “Temeli özel kapitalist üretimin niteliğinin kendisinde olan plansızlık” ibaresi mutlaka düzeltilmelidir. Ben toplum biçimi olarak, iktisadi aşama olarak, bir kapitalist üretim tanırım, bir de bu aşama süresinde şu ya da bu biçimde bir *görüngü olarak* ortaya çıkan bir *özel* kapitalist üretim bilirim. Burada *özel* kapitalist üretim hangi anlama gelmektedir? *Tecrit edilmiş* özel işletmeci tarafından üretim mi? Böyle bir üretim her geçen gün bir istisna haline gelmiyor mu? *Anonim şirketlerin* kapitalist üretimi, artık *özel* üretimden çıkan ve çok sayıdaki ortaklar hesabına yapılan bir üretilerdir. Ve eğer anonim şirketlerden koca sanayi kollarını boyundurukları altına alan ve tekeller kuran tröstlere geçerse, o zaman bu, yalnızca *özel üretimin* sonu demek değildir, aynı zamanda *plansızlığın* da sona ermesi demektir.^[59] “*Özel*” [sözcüğü] silinsin, o zaman tümce iyi kötü işe yarar.

“Nüfusun geniş tabakalarının iflasa sürüklenmesi.” Sanki burjuvaların ve küçük-burjuvaların iflasa sürüklenmelerinden ötürü üzülüyormuşuz izlenimini veren bu tumturaklı tümcenin yerine, ben, olayı daha basit tarzda anlatırdım: [sayfa 524] “kent ve kır orta sınıflarının, küçük-burjuvaların ve küçük köylülerin iflasa sürüklenmeleri, mülk sahipleriyle mülksüzler arasındaki mevcut uçurumu genişletiyor (ya da derinleştiriyor)”.

Son iki tümce aynı şeyi iki kez söylemektedir. Ekte bir değişiklik tasarısı veriyorum.

Paragraf 5. “Nedenlerin” yerine “nedenlerinin” demek gerekir, bu belki de dikkatten kaçmıştır.

Paragraf 6. “*Bergwerke, Minen, Gruben*”, yukarıda n°1’e bakınız. – “*Özel üretim*”, yukarıda n°4’e bakınız. – Ben şöyle ifade ederdim: “bugünkü özel kişiler hesabına ya da anonim şirketler hesabına kapitalist üretimin, önceden kararlaştırılmış bir plan gereğince, bütün toplum hesabına sosyalist üretime dönüşümü ... ancak üretimin bu dönüşümüyle işçi sınıfının kurtuluşu ve dolayısıyla toplu-

mun istisnasız bütün üyelerinin kurtuluşu gerçekleşecektir.

Paragraf 7. Ek 1'deki kısmı buraya koyardım.

Paragraf 8. Bizim çevremizde anlaşılması kolay bir kısaltma olan “sınıf bilinçli” (*klassen bewusst*) yerine, deyimim herkes tarafından anlaşılabilmesi ve yabancı dillere kolayca çevrilebilmesi için şöyle derdim: “sınıf konumlarının bilincine varmış işçilerle”, ya da buna benzer bir şey.

Paragraf 9. Son tümce: “... koyar ... ve böylece iktisadi sömürü ve siyasal baskı gücü aynı ellerde yoğunlaşır.”

paragraf 10. “Sınıf egemenliği” sözünden sonra “ve sınıfların kendileri” eklenmelidir. Sınıfların ortadan kaldırılması bizim temel istemimizdir, bu gerçekleşmeden sınıf egemenliğinin ortadan kaldırılması iktisadi bakımdan anlamsızdır. “Herkesin eşit hakkı için” yerine “herkesin eşit hakları ve eşit görevleri için”i öneriyorum vb.. Bizim için eşit görevler, burjuva demokratik eşit hakların zorunlu bir tamamlayıcısıdır, ve bu, onların özgür olarak burjuvaca anlamlarını ortadan kaldırır.

Sonuncu tümceye gelince: “Savaşlarında ...”, ben bu ifadeyi seve seve kaldırdım. Muğlak içeriğiyle: “genel olarak halkın koşullarını iyileştirmeye yarayan” ibaresi, (kastedilen nedir?), her şeyi kapsayabilir, koruyucu gümrük [sayfa 525] vergilerini ve serbest değişimi, lonca örgütlenmesini ve meslek özgürlüğünü, tarım kredisini, kambiyo bankalarını, zorunlu aşılınmayı, alkolikliği ve alkolizme karşı savaşımı, vb., vb.. Bu ibarede söylenmek istenen zaten bir önceki tümcede var; hepsini aldığımızı söyledikten sonra, ayrı ayrı parçaları da aldığımızı ifade etmenin gereği var mı; benim anlayışına göre, bu, etkiyi zayıflatır. Şimdi eğer bu tümce, özel istemlere geçişi sağlıyorsa, aşağı yukarı şu söylenebilir: “Sosyal-demokrasi, onu, bu amaca yaklaştırabilecek olan bütün istemleri savunur” (“Önlemler ve kurumlar” yinlendiği için çıkarılmalıdır.) Ya da daha iyisi, neyin sözkonusu olduğunu açıkça söylemektir, yani burjuvazi tarafından kaybedilmiş olan zamanın kazanılması gerektiği. Ek 1'de, bu anlamda bir kesin tümce ekledim, bundan sonraki bölümde anlattığım nedenlerle, bunu çok önemli saymaktayım.

II. SİYASAL İSTEMLER

Tasarının siyasal istemlerinin büyük bir kusuru var. Asıl söy-

lenmesi gereken *konmamış*. Eğer bu 10 istemin hepsi kabul edilse, hiç kuşku yok ki, baş siyasal istemi sonucaandırmak için birçok araçlara sahip olurduk. Ama bu baş siyasal istemin kendisine varmış olmazdık. Reich anayasası, halka ve onun temsilcilerine tanınan hakların sınırlandırılması bakımından 1850 Prusya Anayasasının^[245] kopyasından başka bir şey değildir; bunda hükümet fiilen bütün iktidara sahiptir ve meclislerin vergileri reddetme hakkı bile yoktur. Bu anayasanın çatışma dönemlerinde^[230] hükümet tarafından istendiği gibi yorumlanıp uygulanabileceği tanıtlanmıştır. Reichstag'ın hakları, Prusya meclisinkilerden farklı değildir, Liebknecht' in Reichstag'ı mutlakiyetin asma yaprağı diye adlandırması bu yüzdendir. Prusya ile Reuss-Greiz-Schleiz-Lobenstein^[270] arasında bir ittifak temeli üzerinde, biri ne kadar küçük alan kaplıyorsa öteki o kadar büyük alan kaplayan bu devletler arasındaki ittifak temeli üzerinde “emek araçlarının ortak mülkiyet haline gelmesini” gerçekleştirme isteminde bulunmak, besbelli ki saçmadır.

Buna dokunmak tehlikelidir. Ama her şeye karşı işleri ileri götürmek gerek. Tam bu sıra sosyal-demokrat basının ^[sayfa 526] büyük bir kısmında yayılmaya başlayan oportünizm, bunun ne kadar gerekli olduğunu göstermektedir. Sosyalistlere-karşı yasanın yenilenmesi korkusu ile ya da bu yasanın yürürlükte olduğu günlerde ileri sürülmüş bazı görüşleri anımsayarak, şimdi, partinin Almanya'daki bugünkü hukuk düzeyinin, bütün istemlerin başı yoluyla gerçekleşmesine elverişli olduğunun kabul edilmesi istenmektedir. “Bugünkü toplumun gelişerek yavaş yavaş sosyalizme geçeceği”, hem kendilerini, hem de partiyi inandırmak istiyorlar, ve kendilerine, toplumun sosyalizme geçerken eski toplumsal yapıyı yarı yolda bırakmak zorunda kalıp kalmayacağı; bu eski kabuğu, istakoz yavrusunun kendi kabuğunu parçalarken gösterdiği kadar bir şiddete başvurarak atıp atmayacağı sorusu sorulmadan yapılmaktadır; sanki Almanya'da toplum, bundan başka henüz yarı-mutlakiyet niteliği taşıyan ve üstelik de son derece karmakarışık olan siyasal düzenin engellerini de kırıp aşmak zorunda değilmiş gibi. Halk temsilcilerinin bütün iktidarı ellerinde topladıkları ülkelerde, anayasa gereğince, ulusun çoğunluğu seni destekledikçe, her şeyi yapabileceğin ülkelerde, Fransa ve ABD gibi demokratik cumhuriyetlerde, hanedanın geri alınması sorununun her gün basında tartışıldığı, ve bu hanedanın halkın iradesi karşısında güçsüz bulunduğu İngiltere

gibi krallıklarda, eski toplumun yeni topluma doğru barış yoluyla evrime uğrayabileceği düşünülebilir. Ama hükümetin bütün iktidarı elinde bulundurduğu, Reichstag'ın ve öteki temsili organların fiilen hiçbir güce sahip bulunmadıkları Almanya'da, böyle bir şeyi, hem de gereği yokken, iddia etmek, mutlakiyetin asma yaprağını kaldırdı onun çıplaklığını kendi vücudunla örtmeye benzer.

Böyle bir politika, sonuçta, ancak partiyi yanlış bir yola yöneltebilir. Genel, soyut siyasal sorunlar ön plana getirilmekte ve böylelikle ivediliği olan ve ilk önemli olaylarda, ilk siyasal bunalımda kendiliğinden gelip gündeme yazılan somut sorunlar gizlenmektedir. Bundan, partinin birdenbire, karar anı ile karşılaşınca şaşkınlığa uğraması ve en önemli noktalarda örgüt içinde bu sorunlar hiçbir zaman tartışılmadığı için, fikir karışıklığının ve ayrılığın hüküm sürmesinden başka bir sonuç verebilir mi? Ancak burjuvaziye [sayfa 527] ilgilendirdiği ve emekçileri hiçbir biçimde ilgilendirmedeği ve bu yüzden de herkesin istediği gibi oylayabileceğinin ilan edildiği, bugün ise tam karşıt kutba birçoklarının gidip koruyucu bir politikayı benimsemiş olan burjuvaziye muhalefet etmek için, Cobden'in ve Bright'ın iktisadi saçmalıklarını tazeleyerek en saf mançisterciliğin^[271] sosyalizmin en safı gibi savunulduğu gümrük vergileri sorununda olanlara bir kez daha tanık mı olacağız? Günün geçici sorunları karşısında büyük temel düşüncelerin bu unutulmuş, geçici başarıdan uğruna girişilen bu yanlış ve sonal sonuçları gözönünde tutmadan çevrede verilmekte olan savaşım, bugünün sonuçlarına feda edilen hareketin geleceği, bütün bunların belki de "namuslu" nedenleri vardır, ama bunlar oportünizmdir ve oportünizm olarak kalacaktır; ve "namuslu" oportünizm, belki de oportünizmlerin en tehlikelidir!

Şimdi, ince ama temel nitelikte olan bu noktalar nelerdir?

Birincisi. Mutlak olarak kesin olan bir şey varsa, o da, partimizin ve işçi sınıfının, egemen duruma, ancak demokratik cumhuriyet şekli altında gelebilecekleridir. Hatta, demokratik cumhuriyet, Büyük Fransız Devrimi örneğinin gösterdiği gibi, proletarya diktatörlüğünün özgül biçimidir de. Örneğin Miquel'in yaptığı gibi, en iyi adamlarımızın bir imparatorun altında bakan olmasının akla sığar bir şey olmadığı besbelli değil mi? Cumhuriyet istemini programa doğrudan doğruya koymak, hukuksal bakımdan olanaksız gibi görülmektedir, oysa bu, Fransa'da, Louis-Philippe zamanında

yapılabildi, ve bugün de İtalya'da yapılmaktadır. Ama bugün Almanya'da açıkça cumhuriyetçi bir parti programının kaleme alınmasının olanaksız oluşu, bu ülkede barış yoluyla bir cumhuriyet kurulabileceği, ve yalnızca cumhuriyet değil, bir komünist toplum yaratılabileceği hayalinin ne büyük bir gaflet olduğunu tanıtlar.

Bununla birlikte, zorunluluk karşısında gene de cumhuriyet sorunu, susarak geçilebilir. Ama bence programda yer alması gereken ve yer alması mümkün olan şey, *bütün iktidarın halk temsilcilerinin elinde toplanması* istemidir. Eğer daha ileri gidilmek istenmiyorsa, şimdilik, bu kadar yeterli olabilir.

İkincisi. Almanya'nın ulusal birliğinin gerçekleştirilmesi. [sayfa 528] Bir yandan küçük devletlere bölünmeye son verilmelidir; – Bavyera'nın ve Würtemberg'in özel hakları^[262] devam ettiği sürece, örneğin Thüringen'in haritası bugünkü yürekler acısı durumunu koruduğu sürece, varın Alman toplumunu devrim yoluyla değiştirin! Öte yandan özgül olarak Prusyalı zihniyetin Almanya'yı ezmesine son verilmesi için, Prusya ortadan kalkmalıdır ve özerk eyaletlere bölünmelidir. Küçük devletlere bölünme, ve Prusya zihniyeti, işte Almanya'nın içine hapsedilmiş bulunduğu çelişkinin iki yönü; bunlardan biri, ötekini haklı göstermenin her zaman mazereti olacaktır.

Bunun yerine ne konmalı? Benim görüşüme göre, proletarya, bölünmez tek bir cumhuriyetten başka bir biçimden yararlanamaz. Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri'nin o muazzam toprakları üzerinde federatif cumhuriyet, Doğuda şimdiden bir engel teşkil etmeye başlamakla birlikte, bugün de bir zorunluluktur. Böyle bir şey, iki adada dört ulusun yaşadığı ve tek bir parlamentoya karşın, bugün bile hâlâ üç ayrı yasanın yanyana uygulanmakta bulunduğu İngiltere'de bir ilerleme olurdu. Küçük İsviçre'de federatif sistem, ancak bu ülke, Avrupa devletler topluluğu içinde tamamen pasif bir üye olmakla yetindiği için hoşgörülle karşılanabilir bir engel oluşturmaktadır. Almanya için, İsviçre'ninkine benzer bir federalist örgütlenme, önemli bir gerileme olurdu. Federal bir devleti, bütün halindeki devletten, iki nokta ayırdeder; birincisi, federasyonun üyesi olan her devletin, her kantonun kendi medeni hukukuna ve ceza yasasına sahip bulunması, kendi adli örgütlenmesine sahip bulunmasıdır; ikincisi, halkın meclisi yanında, her kantonun, büyük olsun, küçük olsun, oyunu kullanabildiği bir devletler temsilcileri meclisinin bulunmasıdır. Ne mutlu ki, biz, birinci noktayı aşmış bulunuyoruz

ve onu yeniden kabul ettirmek için harekete geçecek kadar safdil değiliz. İkinci noktaya gelince, buna da federal konsey biçiminde malik bulunmaktayız ve bu olmadan da yapabiliriz, – üstelik bizim “federal devletimiz” daha şimdiden merkezi tek devlete doğru geçişi ifade etmektedir. Ve 1866’da ve 1870’te yukardan yapılmış olan devrimi geriletmek bize düşmez; tam tersine, biz, buna aşağıdan bir hareketle [sayfa 529] gerekli tamamlamayı ve iyileştirmeyi sağlamalıyız. (Demek ki, tek bir cumhuriyet. Ama, 1798’de kurulmuş olan imparatorluğun imparatorusuz şekli olan bugünün Fransız Cumhuriyeti anlamında değil.^[272] 1792’den 1798’e kadar her Fransız ili, her belediye, Amerikan modeline uygun olarak kendi tam özerk yönetimine sahip bulundu, bize de böyle bir şey gerek. Böyle bir özerklik nasıl örgütlendirilebilir ve bürokrasisiz nasıl edilebilir, Amerika ve Birinci Fransız Cumhuriyeti, bunun nasıl olacağını bize gösterdi; Avustralya, Kanada ve öteki İngiliz kolonileri de bugün bize bunu göstermektedirler. Böyle bir eyalet ve belediye özerkliği, örneğin kantonun konfederasyona göre pek bağımsız bulunduğu, ama bu bağımsızlığın, ilçeye (*Bezirk*) ve belediyeye karşı da olabildiği İsviçre federalizminden çok daha özgürdür. Kanton hükümetleri, ilçe mülki amirlerini (*Bezirkstatthalter*) ve valileri tayin ederler; oysa İngilizce konuşulan ülkelerde böyle bir şey yoktur, ve biz de, gelecekte, bunlardan, Prusyalı il ve hükümet müşavirlerinden olduğu gibi (*Londrat* ve *Regierungsrat*) kendimizi kurtarmalıyız.

Bütün bunlardan, programa fazla bir şey aktarmak mümkün değildir. Eğer bunun sözünü ediyorsak, bu, böyle şeylerin söylenmesine izin olmayan Almanya’da durumun özelliğini belirtmek içindir ve aynı zamanda böyle bir durumu, komünist toplum biçimine yasal yoldan sokmak isteyenlerin ne ölçüde hayale kapıldıklarını göstermek için. Bu, üstelik, partinin yönetim komitesine, doğrudan doğruya halk tarafından yasama ve parasız adaletin dışında, başka önemli siyasal sorunların olduğunu anımsatmak içindir de; sonuç olarak bu ikisi olmasa da biz ilerleriz. Genel güvensizlik sonucu, bu sorunlar bir günden ötekine birdenbire günün en ivedi sorunları haline gelebilir, eğer biz, bunları aramızda tartışmadıkça, biz bu konularda görüş birliğine varmadıkça, o zaman ne hallere düşeriz?

Ama programa, her şeye karşın sokulması mümkün olan ve hiç değilse dolaylı olarak söyleme olanağına sahip bulunmadı-

ğımız şeyin ifade edilmesine yarayabilen şu istemdir:

“İlin, ilçenin ve belediyenin, halkın genel oyu ile seçilmiş görevliler tarafından tam özerk olarak yönetimi. Devlet tarafından tayin olunan bütün yerel yüksek memurların ^[sayfa 530] ve il yüksek memurlarının (*autorites*) kaldırılması.”

Bunun dışında, programda yukarıda incelediğim noktalarla ilgili başka istemlerin de formüle edilip edilemeyeceğini benim buradan kestirmem, sizin oradan tayin etmenizden daha zordur. Ama bu sorunların, parti içinde çok gecikilmiş olmadan tartışılması iyi olur.

1. “Seçim hakkı ile oy hakkı, sırasıyla seçimler ile oylar” arasındaki ayrımın ne anlamda yapıldığını kavrayamadım. Eğer böyle bir ayrım zorunlu ise, bunu, herhalde açıkça ifade etmek ya da tasarıya eklenecek bir yorumda açıklamak gerekir.

2. “Halkın öneri ve veto hakkı” *niçin?* Şunu eklemek gerekir: ulusal temsilin bütün yasa ve kararları için.

5. Kilisenin ve devletin tamamen birbirinden ayrılması. Bütün dinsel topluluklar, istisnasız, devlet tarafından özel topluluklar olarak nitelendirilecektir. Bunlar hazineye gelme mali desteklerden yoksun kalacaklar ve merkezi eğitim bakanlığına tabi okullar üzerindeki etkilerini yitireceklerdir. (Ama buna karşın, kendi olanaklarıyla, bunların *kendi özel* okullarını açmalarını ve orada saçmalıklarını öğretilmelerini yasaklayamayız!)

6. Bu durumda “okulun laikliği” çıkarılmalıdır, bunun yeri bir önceki paragraftadır.

8 ve 9. Burada dikkati şu nokta üzerine çekmek isterim: bu noktalar şunların “devletleştirilmesini” gerektirmektedir. 1. *avukatların*, 2. *hekimlerin*, 3. *eczacı, dişçi, ebe, hastabakıcıların* vb., vb.. Üstelik daha sonrası için işçi sigortalının tam olarak devletleştirilmesi istenmektedir. Peki bu iş Bay De Caprivi'ye teslim edilebilir mi, ve bütün bunlar daha önce, her türlü devlet sosyalizmine karşı çıkan bildiri ile tam uygunluk halinde midir?

10. Burada ben şöyle derdim: “Devlette, ilçe ve belediyelerde masrafları karşılamak için vergilerin, gerekli olduğu ölçüde artan oranlı ... vergiler. Merkezi devletin olsun, yerel yönetimin olsun, koymuş oldukları bütün dolaylı vergilerin, resimlerin vb. ortadan kaldırılması.” Geri kalanı gereksizdir ve güdülerin yorumu ya da açıklamasından başka bir şey değildir; bunlar ancak metni za-

III. İKTİSADİ İSTEMLER

Paragraf 2. Koalisyon hakkı, Almanya'daki kadar hiçbir yerde, devlet karşısında, bir güvenceye gereksinme duymaz. "Düzenlemek için..." ibaresiyle başlayan son tümce 4. madde olarak eklenmeli ve bu bakımdan kaleme alınmalıdır. Burada belirtilmelidir ki, yansı işçilerden, yansı da patronlardan oluşacak çalışma odalarıyla biz okkanın altına gideriz. Bu sistemle, uzun yıllar boyunca, çoğunluk, patronlardan yana olacaktır, işçiler arasında bir "kara koyunun" bulunması neye yarar. Eğer, bir çatışma halinde, bu *iki yarı*, fikirlerini *ayrı olarak* ileri süreceklerdir diye bir kayıt konmayacaksa, bir patronlar odası ve onun *yanında da* bir bağımsız işçiler odasının olması yeğlenir.

Son karara varmadan önce, tasarımın, bir kez daha, Fransız programı^[273] ile karşılaştırılmasını isterdim; bana öyle geliyor ki, özellikle n° 3 için bu programdan alınacak çok şey var. İspanyol programına^[274] gelince, ne yazık ki, zamanım olmadığı için onu arayamayacağım. Bu program da birçok bakımlardan çok iyi bir program.

BİRİNCİ KESİME EK

1. "Hendek, taşocağı" [sözcükleri -ç.] kalkmalı – "Demiryolları ve öteki ulaştırma araçları."

2. Elkoyucularının (ya da sahiplerinin) ellerinde, emeğin toplumsal araçları sömürü araçları haline gelmişlerdir İşçinin emek araçlarının, yani bu yolla koşullanan yaşama araçlarının elkoyucusunun ekonomik boyunduruğuna girmesi, bütün biçimleri içinde köleliğin temelidir toplumsal sefalet, zihinsel çöküş ve siyasal bağımlılık.

3. Sömürülenin yarattığı zenginliğin bu sömürüsü altında, sömürenin –kapitalistler ve büyük toprak sahiplerinin– ellerinde giderek daha hızlı bir biçimde yoğunlaşır; sömürülen arasındaki emek ürününün dağılımı giderek daha eşitsizlenir ve proletaryanın sayısı ve güvensizliği çok daha büyür, vb..

4 "Özel" (üretim) yerine ... kentsel ve kırsal orta sınıfların,

küçük-burjuva ve küçük köylülerin yıkımıyla ortaya çıkan gerileme, varlıklılarla varlıksızlar arasındaki yangı genişletir (ya da derinleştirir), genel güvensizliği [sayfa 532] toplumun olağan durumu haline getirir ve emeğin toplumsal araçlarının elkoyucuları sınıfının ekonomik ve siyasal önderliği görevini ve yeteneğini yitirmişlerdir.

5. “Onun” nedenleri.

6. ... ve bireyler ya da anonim şirketler adına yapılan kapitalist üretimin bir tüm olarak toplum adına sosyalist üretime dönüşmesi ve önceden kabul edilen plana uygun, kapitalist toplumun maddi ve manevi koşullarını kendisinin yarattığı ve ancak onunla işçi sınıfının kurtuluşunun ve onunla birlikte toplumun istisnasız tüm üyelerinin kurtuluşunun gerçekleştirildiği bir dönüşme.

7. İşçi sınıfının kurtuluşu yalnızca işçi sınıfının kendi işi olabilir. Besbelli ki, işçi sınıfı, kurtuluşunu, ne kendi karşıtı ve sömürücüsü olan kapitalistlere, ne büyük toprak sahiplerine, ne de büyük sömürücülerden yana işleyen rekabetle boğulan veya bunların ya da işçilerin saflarına geçmekten başka bir seçenekleri olmayan küçük-burjuvazi ve küçük köylüye terk edebilir.

8. ... sınıf konumlarının bilincine varmış işçilerle, vb..

9. ... koyar ... ve böylece işçilerin iktisadi sömürüsü ve siyasal baskısı aynı ellerde yoğunlaşır.

10. ... sınıf egemenliği ve sınıfların kendileri ve kökeni (sonu kalkmalı) ... vb. olmaksızın herkesin eşit hakları ve eşit görevleri için. İnsanlık ... için savaşımında, Almanya'nın geri siyasal durumuyla engellenmektedir. Önce ve en önemlisi, hareket için yer kazanmak, feodalizmin ve mutlakiyetin yoğun kalıntılarını ortadan kaldırmak, kısacası, Alman burjuva partilerinin pek korkakça yürütmek durumunda kaldığı ve hâlâ yürüttüğü işi yerine getirmek zorundadır. Böylece, en azından şimdi, öteki uygar ülkelerde burjuvazinin gerçekleştirmiş olduğu bu tür istemleri de programına almaktadır. [sayfa 533]

18 ile 29 Haziran 1891'de yazılmıştır.

Önce (eksiz) *Die Neue Zeit*

Bd. 1, n° 1, 1901-02'de yayınlanmış

ve tam olarak Marx ve Engels'in

Seçme Yapıtlar, Vol XVI, Kısım II, 1936'da

ilk Rus baskısı yapılmıştır.

Erfurt Programı *

Burjuva toplumunun ekonomik gelişmesi, doğa yasalarının şaşmazlığı ile, emekçinin kendi üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olması temeline dayanan küçük işletmeleri çöküşe götürmektedir. Bu gelişme, emekçiyi kendi üretim araçlarından koparmakta ve onu mülksüz proletere dönüştürmekte, üretim araçları görece olarak az saydaki kapitalistlerin ve büyük toprak sahiplerinin tekeli haline gelmektedir.

Üretim araçlarının tekelleşmesi; parçalanmış küçük işletmelerin dev işletmeler tarafından saf dışı bırakılmasına, iş araçlarının makineye dönüşmesine ve nihayet insan emeğinin üretkenliğinin olağanüstü büyümesine sıkı sıkıya bağlıdır. Fakat bu değişimin tüm avantajları, kapitalistlerin ve büyük toprak sahiplerinin tekeline geçmektedir. Proletarya ve –küçük burjuva ve köylüler gibi– ara tabakalar için bu, yaşamsal güvensizliklerinin, yoksulluğun, zulmün, köleleşmenin, aşağılanmanın, sömürünün giderek artması anlamına gelmektedir. Proleterlerin sayıları arttığı ölçüde yedek işçi ordusu da o ölçüde büyümekte, sömüren ile sömürülenler arasındaki çatışma o ölçüde derinleşmekte, burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf mücadelesi, (yani) modern toplumu iki düşman kampa bölen ve tüm sanayileşmiş ülkelerin ortak karakteri-

* Deniz Kavukçuoğlu., *Karl Marx'tan Günümüze Almanya'da Sosyal Demokrasi*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997.

stiği olan bu mücadele o ölçüde amansız bir hal almaktadır.

Mülk sahipleri ile mülksüzler arasındaki uçurum, kaynağı kapitalist üretim tarzının özünde yatan krizler tarafından daha da derinleştirilmektedir; o krizler ki, her geçen gün daha geniş ve daha yıkıcı olmakta, genel güvensizliği toplumun normal durumu haline getirmekte ve bu günkü toplumun üretici güçlerinin bu toplum için gereğinden fazla büyüdüğünün, üretim araçlarının rasyonel kullanımı ve gelişimiyle bağdaşmaz hale geldiğinin kanıtı olmaktadır.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti, bu gün, köylülerin zanaatkarların ve küçük esnafın mülksüzleşmelerine ve çalışanların emek ürünlerine çalışmayanların –kapitalistlerin, büyük toprak sahiplerinin– sahiplenmelerine yaramaktadır. Ancak, üretim araçlarının –toprağın, madenlerin, hammaddelerin, aletlerin, makinelerin, taşıtların– kapitalist özel mülkiyetlerinin toplumsal mülkiyet haline getirilmesi ve meta üretimin sosyalist üretim biçimine, (yani) toplum için toplum tarafından sağlanan üretim biçimine dönüştürülmesi, büyük işletmelerin ve toplumsal emeğin sürekli artan verimliliğın şimdiki kadar sömürülmüş olan sınıflar için bugünkü gibi yoksulluk ve zulüm kaynakları olmaktan çıkmasını, refahın ve uyumlu evrensel bir mükemmelleşmeye doğru gidişin kaynakları haline gelmesini sağlayabilir.

Bir toplumsal değişme, sadece proletaryanın değil, bugünkü durumdan acı çeken tüm insanlığın kurtuluşu demektir. Fakat bu, ancak işçi sınıfının eseri olabilir, çünkü tüm diğer sınıflar, aralarındaki çıkar çatışmalarına rağmen üretim araçlarının özel mülkiyeti zeminine dayanmakta ve bugünkü toplumun temellerinin korunmasını ortak amaçları olarak görmektedirler.

İşçi sınıfının kapitalist sömürüye karşı mücadelesi, zorunlu olarak, siyasi bir mücadeledir. İşçi sınıfı, siyasi hakları olmaksızın ekonomik mücadele veremez, ekonomik örgütlenmesini geliştiremez. Bu sınıf, siyasi iktidarı ele geçirmeden üretim araçlarının toplum mülkiyetine geçişini gerçekleştiremez.

Sosyal Demokrat Partisi'nin görevi, işçi sınıfının bu mücadelesine bilinç ve birlik kazandırmak ve onu zorunlu olduğu hedefe yöneltmektir.

İşçi sınıfının çıkarları, kapitalist üretim tarzının varolduğu tüm ülkelerde aynıdır. Uluslar arası ticaret genişledikçe ve dünya pazarı için üretim geliştikçe, bir ülkenin işçilerinin durumu, giderek artan bir şekilde diğer ülkelerin işçilerinin durumlarına bağlanmaktadır. Onun için, işçi sınıfının kurtuluşu tüm uygar ülkelerin işçilerini eşit olarak ilgilendiren bir amaçtır. Almanya Sosyal Demokrat Partisi bu gerçeğin bilincinde

olarak, sınıf bilincine varmış tüm diğer ülkelerin işçileri ile tam bir birlik halinde olduğunu ilan eder.

Demek ki, Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin mücadelesi yeni sınıf ayrıcalıkları için değil, tam tersine, sınıf tahakkümünün ve bizatihi sınıfların ortadan kaldırılması ve cinsiyet ya da ırk farkı gözetmeksizin herkese eşit hak ve görevler için bir mücadeledir. Parti, bu düşüncelerden yola çıkarak, yalnızca ücretli işçilerin sömürü ve ezilmelerine karşı değil, bir sınıfa, bir partiye, bir cinsiyete ya da bir ırka karşı yönelik her türlü sömürüye ve zulme karşı mücadele etmektedir.

Bu ilkelerden hareketle Almanya Sosyal Demokrat Partisi her şeyden önce aşağıdaki talepleri ileri sürer:

1. İmparatorluğun 20 yaşını aşmış olan tüm üyeleri için, cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm seçim ve oylamalarda genel, eşit, tek dereceli ve gizli oy hakkı. Temsili seçim sistemi ve bu gerçekleştirilerek, her sayımdan sonra seçim bölgelerinin yasayla yeniden tespiti. İki yıllık yasama süresi. Seçimlerin yasal tatil günlerinde yapılması. Seçilen temsilciler için ödenek. Medeni haklardan yoksun tutulanların dışında her türlü hak sınırlamalarının kaldırılması.

2. Yasa önerileri ve veto hakkı yoluyla halk tarafından doğrudan yasama. İmparatorlukta, eyalet, vilayet ve belediyelerde özerk halk yönetimi. Memurların halk tarafından seçimi ve bunlar için ceza müeyyideli sorumluluk. Yıllık vergi ödemesi.

3. Herkes için askerlik yükümlülüğü. Mevcut ordu yerine halk milisi. Savaş ve barış kararlarının halk temsilcileri tarafından verilmesi. Tüm Uluslararası anlaşmazlıkların hakemlik yoluyla çözüme bağlanması.

4. Düşünce özgürlüğünü, örgütlenme ve toplantı haklarını sınırlayan ya da bastıran tüm yasaların kaldırılması.

5. Kamu hukuk ve özel hukuk açısından kadını erkekten daha aşağı bir duruma düşüren tüm yasaların kaldırılması.

6. Dinin, kişiye özel bir şey olduğunun ilanı. Devlet hazinesinden kilise için ve dini amaçlarla yapılan tüm masraflara son verilmesi. Kilise cemaatlerinin ve dini cemaatlerin, kendi işlerini tamamen bağımsız düzenleyen özel örgütlenmeler olarak kabul edilmesi.

7. Laik eğitim. Kamuya ait halk okullarına devam zorunluluğu. Bu okullarda bedava eğitim, ücretsiz okul araç ve gereçleri. Yüksek eğitim görmeye liyakat kazanan yetenekli öğrencilere halk okullarında ve ileri düzeydeki okullarda karşılıksız iâşe ve ibadet yardımı.

8. Parasız adalet ve hukuki yardım. Adaletin halk tarafından seçilmiş yargıçlar tarafından sağlanması. Ceza davalanında temyiz hak-

kı. Haksız yere haklarında dava açılan, tutuklanan ve mahkum edilen kişilere tazminat ödenmesi. Ölüm cezasının kaldırılması .

9. Ebelik hizmeti ve ilaçlar dahil parasız sağlık hizmetleri. Ölülerin parasız defnedilmesi.

10. Vergilerle karşılanabildiği ölçüde, kamu harcamalarının karşılanabilmesi için kademeli yükselen gelir ve servet vergisi. Servet beyanı yükümlülüğü. Mirasın hacmine ve akrabalık derecesine göre kademeli yükselen veraset vergisi. Genelin çıkarlarını ayrıcalıklı küçük bir azınlığın çıkarlarına kurban eden tüm dolaylı vergilerin, gümrüklerin ve diğer ekonomik önlemlerin kaldırılması.

İşçi sınıfının korunması için Almanya Sosyal Demokrat Partisi şu acil talepleri ileri sürer:

1. Aşağıda gösterilen temellere dayanan etkili bir Ulusal ve Uluslararası İşçi Koruma Yasası:

a. En fazla sekiz saatlik normal işgününün belirlenmesi.

b. On dört yaşından küçük çocuklara çalışma yasağı.

c. Doğası gereği kamu yararı ya da teknik nedenlerle kaçınılmaz olan sanayi kolları dışında gece mesaisinin yasaklanması.

d. Her işçi için, haftada en az 36 saatlik kesintisiz dinlenme süresi.

e. Aynı ücret ödemelerinin yasaklanması.

2. İmparatorluk İş Kurumu, Bölge İş Kurumları ve İş Odaları tarafından kırdı ve kentte tüm ticari işyerlerinin denetimi, iş koşullarının tespiti ve düzenlenmesi. İşyerlerindeki hijyenik koşullara etkili müdahale.

3. Kırsal kesimdeki işçi ve hizmetlilere sanayi işçileri ile eşit yasal koşullar sağlanması; hizmet içi yönetmeliklerinin kaldırılması.

4. Örgütlenme hakkının sağlanması.

5. İşçilerin etkili bir biçimde yönetime katılmalarıyla işçi sigortasının tümünün devlete (imparatorluğa) devri.

AÇIKLAYICI NOTLAR

^[1] Marx tarafından 1875'te yazılmış olan Gotha Programının Eleştirisi, Almanya Birleşik İşçi Partisinin program taslağına ilişkin eleştirel notlardır. Bu taslak ciddi yanlışlar ve lasalcı ilkelere ödünler içeriyordu. Marx ve Engels Almanya'da birleşik bir sosyalist parti kurulması düşüncesini onaylamışlar, ama lasalcılarla ideolojik uzlaşmaya karşı çıkmışlar ve bunu acımasızca eleştirmişlerdir. Bu yapıtında, Marx, sosyalist devrim, proletarya diktatörlüğü, kapitalizmden komünizme geçiş dönemi, komünist toplumun iki evresi, sosyalizmde toplumsal ürünün üretimi ve dağıtımı ve komünizmin bellibaşlı özellikleri, proleter enternasyonalizmi ve işçi sınıfı partisi gibi, bilimsel komünizmin bellibaşlı konularına ilişkin birçok düşünceleri formüle etmiştir.

Marx ayrıca devlet ve proletarya diktatörlüğüne ilişkin teorisini de geliştirmektedir. Kapitalizmden komünizme geçişte özel bir aşamanın ve buna tekabül eden "proletaryanın devrimci diktatörlüğü"nü tarihsel zorunluluğına ilişkin önemli bir önermede bulunmaktadır. Lenin, Gotha Programının Eleştirisi'ne ilişkin olarak şöyle yazıyordu: "Marx'ın açıklamalarının büyük önemi şu ki, burada da, o, tutarlı bir biçimde materyalist diyalektiğı, gelişim teorisini uygulamakta, ve komünizmi kapitalizmden gelişen bir şey olarak ele almaktadır. Bilgiççe keşfedilmiş, 'uydurma' tanımlar ve (sosyalizm nedir?, komünizm nedir?) sözler üzerinde tartışmalar yerine, Marx, komünizmin iktisadi olgunluğunun aşamalarına ne denebileceğinin bir tahlilini vermektedir." (V. İ. Lenin, "Devlet ve Devrim", Marx-Engels-Marksizm, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 414.)

[2] Bu önsöz, Marx'ın Gotha Programının Eleştirisi'nin 1891'de yayınlanmasına ilişkin olarak Engels tarafından yazılmıştır. Engels bu bellibaşlı politika belgesinin yayınlanmasına işine, Alman Sosyal-Demokrat Partisi içinde etkin hale gelmiş olan oportünist unsurlara darbe indirmek amacıyla girişmiştir. O sıra böyle bir şey özellikle önemliydi, çünkü parti, Erfurt Kongresinde Gotha Programının yerini alacak yeni bir programı görüşmek üzereydi. Gotha Programının Eleştirisi'ni basıma hazırlarken Alman Sosyal-Demokrat Partisinin önderlerinden Die Neue Zeit yöneticisi Dietz'in ve yazıkurulu üyesi K. Kautsky'nin muhalefetiyle karşılaştı. Bunlar metinde bazı değişikliklerin yapılmasını ve bazı yerlerinin de yer almamasını istiyorlardı; Engels buna razı olmak zorunda kaldı. Alman Sosyal-Demokrat Partisinin tabandaki üyeleri ve öteki ülkelerdeki sosyalistler, Marx'ın Gotha Programının Eleştirisi'ni olumlu karşıladılar ve bunu uluslararası sosyalist hareket için değerli bir politika belgesi olarak gördüler. Engels, Gotha Programının Eleştirisi ile birlikte, bu yapıtla doğrudan bağlantılı olan Marx'ın Bracke'ye yazdığı 5 Mayıs 1875 tarihli mektubu da yayınladı.

Engels'in sağlığında Gotha Programının Eleştirisi'nin kendi önsözünü taşıyan bir tek basımı yapıldı. Bu yapıtın eksiksiz metni 1932'de Sovyetler Birliği'nde yayınlanmıştır.

[3] 22-27 Mayıs 1875 tarihlerinde toplanan Gotha Kongresinde, Alman işçi sınıfı hareketi içerisindeki iki eğilim –August Bebel'in ve Wilhelm Liebknecht'in başın da buldukları Sosyal-Demokrat İşçi Partisi (ayzenahçılar) ve lasalcı Genel Alman İşçiler Birliği– Almanya Sosyalist İşçi Partisini oluşturmak üzere birleştiler. Bu, Alman işçi sınıfı hareketi içindeki bölünmeye bir son verdi. Birleşik partinin Marx ve Engels'in amansızca eleştirdikleri program taslağı, bazı önemsiz düzeltmelerle Kongre tarafından onaylandı.

[4] Alman Sosyal-Demokrat Halle Kongresi, 12 ve 18 Ekim 1890 tarihinde toplandı. Yeni bir programın hazırlanması ve bunun ilkin yerel parti organlarında ve basında tartışılmasını sağlamak üzere, Erfurt'ta toplanacak parti kongresinden üç ay önce yayınlanmasını kararlaştırdı.

[5] Uluslararası İşçi Birliğinin Lahey Kongresi 2-7 Eylül 1872 tarihleri arasında yapıldı. Aralarında kongrenin bütün çalışmalarını yönlendiren Marx ve Engels'in de bulunduğu 15 ulusal örgütten 65 delege katıldı. Kongre, Marx'ın, Engels'in ve yandaşlarının işçi sınıfı hareketi içerisindeki her türden küçük-burjuva sekterliğine karşı yıllardır yürüttükleri savaşımın doruğuna ulaşmasına tanık oldu. Anarşistlerin sekter eylemleri suçlandı ve önderleri Enternasyonalden atıldılar. Lahey Kongresinin kararları çeşitli ülkelerde işçi sınıfının bağımsız siyasal partilerinin kurulmasına giden yolu açmış oldu.

[6] 7-9 Ağustos 1869'da, Almanya'dan, Avusturya'dan ve, İsviçre'den gelen sosyal-demokratların Eisenach'ta toplanan bir Kongresinde kurulan Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi, ayzenahçılar olarak tanınıyorlardı. Kongrede kabul edilen program, esas olarak Birinci Enternasyonalin ortaya koyduğu ilkelere tekabül etmekteydi.

[7] Burada Bakunin'in 1873'te İsviçre'de yayınlanan Devlet ve Anarşi adlı kitabına değiniliyor.

[8] Halkçı Parti.— 1865'te kuruldu; küçük-burjuvaziden gelme demo-

kratik unsurlardan ve kısmen de burjuvaziden oluşuyordu. Parti, Almanya'nın merkezi bir demokratik cumhuriyet olarak Prusya'nın egemenliği altında birleştirilmesine karşı çıkmış ve Prusya ve Avusturya'yı içeren "Büyük Almanya" diye anılan federatif bir Alman devleti düşüncesini savunmuştur.

^[9*] Burada Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin sosyal-demokrat yazını yayınlayan yayınevine değiniliyor.

Der Volksstaat.— Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin (ayzenahçılar) merkez organı; 2 Ekim 1869'dan 27 Eylül 1876'ya kadar Leipzig'de yayınlanmıştır. Wilhelm Liebknecht gazeteye genel doğrultusunu veriyor, August Bebel de, gazeteyi yönetiyordu. Marx ve Engels bu gazeteye yazı yazmışlar ve çıkartılmasına yardımcı olmuşlardır. 1869'a kadar bu gazete Demokratisches Wochenblatt adı altında çıkmıştır.

^[10] Barış ve Özgürlük Ligi.— Çeşitli küçük-burjuva ve burjuva cumhuriyetçileri ve liberalleri tarafından 1867'de İsviçre'de kurulmuş burjuva-pasifist bir örgüt. Barış ve Özgürlük Ligi, "Avrupa Birleşik Devletleri"nin kurulmasıyla savaşların önüne geçilebileceğini iddia ederek, yığınlar arasında yanlış görüşler yayıyor ve proletaryayı sınıf savaşımından saptırıyordu.

^[11] *Nordeutsche Allgemeine Zeitung*.— 1861'den 1918'e kadar Berlin'de yayınlanan gerici bir günlük gazete. 1860'lardan 1880'lere kadar Bismarck hükümetinin resmi organıydı. Marx burada, bu gazetenin 30 Mart 1875 tarihli sayısındaki bir makaleye değiniyor.

^[12] *L'Atelier*. — 1340'tan 1850'ye kadar Paris'te yayınlanan aylık dergi. Hıristiyan sosyalist düşüncelere yakınlık duyan zanaatçıların ve işçilerin organıydı.

^[13] *Kulturkampf*.— 1870'te Bismarck hükümetinin laik kültür kampanyası adı altında uyguladığı önlemler sistemine burjuva liberallerinin verdikleri ad. Bu önlemler, büyük toprak sahiplerinin, burjuvazinin ve Prusya'nın ve Güney-Batı Alman devletinin katolik bölgelerindeki köylülüğün bazı kesimlerinin ayrılmış ve anti-Prusya eğilimlerini destekleyen katolik kilisesini ve Merkez Partisini hedefliyordu. Bismarck hükümeti, anti-katolik savaşım bahanesi ile, Prusya'nın egemenliği altına girmiş olan Polonya topraklarındaki ulusal baskıyı da şiddetlendirdi. Bu politika da, aynı şekilde, dinsel arzulan körükleyerek, işçileri sınıf savaşımından uzak tutmayı amaçlıyordu. Bismarck, gelişmekte olan işçi sınıfı hareketini gözönüne alarak, 1880'lerin başlarında, gerici güçleri pekiştirmek için, bu önlemlerin büyük bir kısmını yürürlükten kaldırdı.

^[59] *Kolonya Komünistlerinin Duruşması* (4 Ekim-12 Kasım 1852), düzmece belge ve tanıklıklar üzerine yurt ihaneti ile suçlanan onbir Komünistler Birliği üyesine karşı Prusya hükümeti tarafından tezgahlanan kışkırtma duruşması; üyelerden yedisi üç yıldan altı yıla değin giden hapis cezalanna çarptırıldılar. Uluslararası işçi hareketine karşı Prusya polis devleti tarafından kullanılan yüz kızartıcı yöntemlerin içyüzü, Marx ve Engels tarafından ortaya kondu (Engels'in "Kolonya'daki Son Duruşma" makalesi ile Marx'ın "Kolonya Komünistlerinin Duruşması Üzerine Açıklamalar" broşürüne bakınız).

[269] 1891 Sosyal-Demokrat Program Tasarısının Eleştirisi, Engels'in, oportünizme karşı ve Alman sosyal-demokratların devrimci, marksist programları uğruna sarsılmaz savaşımlarının bir örneğidir. Yazılmasının doğrudan nedeni, Parti Yürütme Kurulunun hazırlayıp Engels'e gönderdiği Alman Sosyal-Demokrat Parti program taslağı idi. Yeni programın Erfurt Kongresince onaylanması ve 1875 Gotha Programının yerini alması gerekiyordu. Engels, politik istemleri içeren kesime sert bir eleştiri yöneltti. Bu kesimde, kapitalizmin sosyalizme barışçıl bir gelişme olanağı bulunduğu oportünist fikri ile uzlaşmaya kalkılıyordu. Taslaktaki eksiklikleri eleştirerek, Engels bu çalışmasında birçok marksist ilke geliştirir: proleter hareketin ekonomik ve politik görevleri ve amaçları üzerine, devlet sisteminin demokratik bir dönüşümü uğruna savaşımın önemi üzerine, kapitalizmden sosyalizme geçişin farklı yolları üzerine, proletaryanın proleter devleti ve diktatörlüğü üzerine ilkeler. Engels'in eleştirel düşünceleri ve Engels'in ısrarıyla Marks'ın o zaman yayımlanmış Gotha Programının Eleştirisi, program taslağının sonraki tartışmaları ve işlenmesi sırasında büyük bir etki yaptı.

Alman Sosyal-Demokrat Partinin 14-21 Ekim 1891'de Erfurt'ta toplanan kongresinin programı kabul etmesi, Gotha Programına göre ileri doğru atılmış büyük bir adımdı; reformist lasalcı dogmalardan kurtulundu ve ekonomik ve politik istemler daha açıkça formüleştirildi. Program, kapitalizmin kaçınılmaz iflâsı ve onun yerine sosyalizmin geçmesi ile ilgili önermeyi bilimsel olarak kanıtladı, ve toplumun sosyalist dönüşümünü başarmak için proletaryanın politik iktidarı ele geçirmesi gerektiğini gösterdi.

[230] Prusya hükümeti ile Landtag'taki burjuva-liberal çoğunluk arasındaki *anayasal çatışma* denen çatışma, 1860 Şubatında, Landtag çoğunluğu savaş bakanı van Roon'un orduyu yeniden örgütlemekle ilgili olarak sunduğu tasarını onaylamayınca çıktı. 1862 Martında, meclisteki çoğunluk askeri harcamaları onaylamayı bir daha reddedince, hükümet Landtag'ı dağıttı ve yeni seçimler yapılacağını bildirdi. Bismarck'ın karşı-devrimci bakanlığı 1862 Eylül sonunda kuruldu, aynı yılın Ekiminde Landtag'ı gene dağıttı ve fonlarını Landtag'ın onayı olmadan harcayarak bir askeri reform başlattı. Çatışma ancak 1866'da, Prusya'nın Avusturya'ya karşı zaferinden sonra, Prusya burjuvazisinin Bismarck'a teslim olmasından sonra çözüldü.

[245] *Kuzey Alman Konfederasyonu Anayasası*, 17 Nisan 1867'de, konfederasyonun yetkili Reichstag'ınca onanmıştı ve Prusya'nın konfederasyondaki fiili üstünlüğünü sağlamlaştırıyordu. Prusya kralı, Konfederasyonun başkanı ve federal silahlı kuvvetlerin başkomutanı ilan edildi; ayrıca, dış politikadan da o sorumlu idi. Konfederasyonun genel oyla seçilen Reichstag'ının yasama yetkisi çok sınırlı idi; onun kabul ettiği yasalar, ancak, gerici Federal Konseyden geçtikten ve başkan tarafından imzalandıktan sonra geçerli oluyordu. Federal anayasa, daha sonraları, Alman İmparatorluğu anayasasının temeli oldu.

1850 anayasası ile, Prusya esas olarak toprak sahiplerinin temsilcilerinden oluşan bir üst meclise sahip olmaya devam etti. Landtag'ın yetkileri ise çok kısıtlanmıştı — bütün yasama inisiyatifi elinden alınmıştı. Bakanlar, kral tarafından atanıyor ve ona karşı sorumlu oluyordu. Hükümet, ihanet olaylarının yargılması için özel mahkemeler kurma hakkına sahipti. 1850 anayasası,

1872'de Alman İmparatorluğunun kurulmasından sonra bile, Prusya'da yürürlükte kaldı.

^[262] Bu, Bavyera ile Württemberg'in Kuzey Alman Konfederasyonu ile birleşmeleri (Kasım 1870) üzerine imzalanan anlaşmalarda ve Alman İmparatorluğu anayasasında yazılı özel haklarına bir göndermedir. Bavyera ve Württemberg brandı ve biradan özel bir vergi toplama ve posta ve telgrafi bağımsız olarak yönetme haklarını korudular. Federal Mecliste, Bavyera, Württemberg ve Saksonya temsilcilerinden oluşan, veto hakkı olan, dış politika sorunlarıyla ilgili özel bir komisyon kuruldu.

^[270] Engels, 1871'de Alman İmparatorluğu ile birleşmiş iki cüce "bağımsız" devleti, alay ederek bir tek altında anıyor: Reuss duklerinin eski ve yeni soylarına ait olan Reuss-Greiz ve Reuss-Schleiz-Lobenstein-Ebersdorf.

^[271] *Marçistercilik*. — Sanayi burjuvazisinin çıkarlarını yansıtan ekonomik düşüncede bir eğilim. Bu eğilimin önderleri —serbest ticaretçiler— serbest ticaretten yana çıktılar ve devletin ekonomiye her türlü müdahalesine direndiler. Cobden'in ve Bright'ın başkanlığındaki etkin yandaşlarının merkezi Manchester'deydi. Serbest ticaretçiler, altmışlarda, Liberal Partinin sol-kanadını oluşturdular.

^[272] 18 Brumaire (9 Kasım) 1799 hükümet darbesinin bir sonucu olarak kendisini birinci konsül ilan eden Napoléon Bonaparte'ın diktatörlüğüne bir gönderme. Bu rejim, Fransa'da 10 Ağustos 1792'de kurulmuş olan cumhuriyet sisteminin yerine geçti. 1804'te Fransa bir imparatorluk, Napoléon da onun imparatoru ilan edildi.

^[273] Engels, Fransız İşçi Partisinin 1880 Kasımında Havre Kongresinde kabul edilen programına işaret ediyor. 1880 Mayısında, Fransız sosyalist liderlerden biri, J. Guesde, Londra'ya gitti ve orada Marks, Engels ve Lafargue ile birlikte taslak programı hazırladı. Programın teorik girişini Guesde'e Marks dikte ettirdi.

^[274] İspanya Sosyalist İşçi Partisinin programı, 1888'de, Barcelona Kongresinde kabul edildi.